

**КУРС ЛЕКЦІЙ
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ**

**Івано-Франківськ
2012**

Лекція №1

Сутність та предмет методики викладання

План

1. Завдання і роль економічної освіти в розвитку економіки України
2. Методика викладання економіки як навчальна дисципліна

1. Завдання і роль економічної освіти в розвитку економіки України

Сьогодні в Україні актуальною є проблема методики викладання економіки. Ми стаємо свідками реформування системи вищої освіти. Все більша увага приділяється самостійній роботі студентів. Помітні також і інші тенденції. Мета дисципліни – отримання систематизованих психолого-педагогічних знань та вмінь, необхідних як для професійної педагогічної діяльності з викладання економічних дисциплін, так і для підвищення загальної компетенції у міжособистісних стосунках.

Економічна освіта покликана сформувати у громадян України не тільки знання, діловитість, підприємницькі здібності, а й економічну культуру. Економічна освіта сприяє розвитку економічного мислення на основі глибокого розуміння економічних процесів. У свою чергу, це дає можливість аналізувати факти та явища економічного життя, фактори і способи вирішення економічних завдань. Економічна освіта тісно пов'язана зі створенням власної ефективної економіки. Економіка як жива система, особливий простір, в якому постійно перебуває кожний з нас, є системою знань, необхідних для формування економічного мислення, поведінки і культури, що досягається в процесі отримання економічної освіти.

Важливою галуззю економіко-соціологічного знання є вивчення економічної поведінки людей і факторів, що цю поведінку визначають.

Для усвідомлення проблем економічної культури й економічної освіти важливо розуміти таке: існують об'єктивні труднощі засвоєння сучасної

економічної культури і ринкового мислення; ринкові відносини вимагають від людей нового рівня економічних знань.

Виховання і культура (з релігією включно) – це материнське лоно економіки. Такою є концепція відомого американського спеціаліста професора Френсіса Фукуяма, про що йдеться у книзі Л.С. Переломова „Слово Конфуція” . Фукуяма приділяє увагу етичному аспекту підприємницької діяльності.

Необхідність визначення в Україні національного шляху до економічно організованого суспільства потребує розуміння українського менталітету і специфіки нашої економічної культури. У цих питаннях важливим є розумне співвідношення національних традицій і доцільне використання світового досвіду. Сучасний економічний стан країни потребує різкого підвищення культури технологій, праці, комунікацій тощо. Досить сказати, що з кожної тисячі винаходів в країні впроваджується у виробництво тільки один! Суттєва і показова для оцінки економічної підготовки особистості – проблема витрати грошей. Те, що так звані нові українці витрачають гроші на «Мерседеси», курорти, казино й т.ін., характеризує низький рівень їхньої споживацької культури як складової загальної економічної культури нашого суспільства.

Отже, людина, що є носієм економічної культури, виявляє цю культуру через вчинки, а здобуває – значною мірою через освіту й виховання.

Проте вивчення економічних понять і категорій – лише одна сторона економічної підготовки. Процес реформування економіки доводить необхідність вирішення відповідних морально-етичних проблем. Мається на увазі обов’язкове поєднання етики й економіки, хоча це може здаватися неможливим поєднанням протилежностей. Аналіз походження окремих моральних категорій засвідчує їхній зв’язок з економічними категоріями. Так, одна із заповідей Мойсея засуджувала зазіхання на чужу власність: не кради!

Дуже важливо виходити з національного менталітету та моральних цінностей. Уже минув етап орієнтації суто на Захід. У нашій країні формується новий тип економічної культури, й економічна освіта відіграватиме в цьому провідну роль. Для створення в Україні економічно організованого суспільства

необхідно, щоб система економічної освіти, як складова культури, була адекватна могам управління за умов ринкових відносин. Всі ці елементи мають бути між собою в певній гармонії.

Таким чином, завдання економічної освіти полягає в перетворенні потрібних економічних знань в економічне мислення, а далі в економічну поведінку та економічну дисципліну як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Економічна освіта, що сприяє формуванню особистості, здатної свої дії коригувати відповідно до існуючих ринкових законів, має на меті формування активних суб'єктів (індивідів, здатних на мікрорівні впливати на економічні процеси, і на макрорівні – адекватно оцінювати дії держави), а не тільки пасивних споживачів і виробників продукції.

В умовах реформування економіки України до фахівців пред'являються певні вимоги, оскільки за недосконалого законодавства робота підприємств ускладнюється як об'єктивними економічними законами, так і недосконалістю роботи самого підприємства. Фірми функціонують задля отримання прибутку, а тому від фахівця вимагають професійних дій, які базуються на чіткому розрахунку, глибоких знаннях та аналізі економічних ситуацій. Ринкові умови діяльності підприємств, з одного боку, та надлишок фахівців-економістів – з іншого, ставлять випускників даної професії у жорсткі конкурентні умови на ринку праці. Для досягнення успіху, вони повинні мати високу професійну підготовку та вміти проявляти свої професійні якості під час проходження виробничої практики, стажування, прийому на роботу. Тільки викликаючи зацікавленість з боку роботодавців до себе як до відмінного майбутнього працівника, випускник може отримати хорошу роботу за спеціальністю.

Конкурентоспроможність випускників значною мірою залежить від якості оволодіння економічними знаннями, ступеня економічної культури, вміння мислити і діяти в категоріальній системі ринкової економіки. Сьогодні без глибокої базової освіти людина не може реалізувати себе як фахівець та отримати відповідну винагороду. Роботодавця сьогодні мало цікавить колір диплому і

середній бал. Знати все неможливо, а вміти швидко розбиратися у проблемному питанні та вирішувати його – цілком реально. Проте без глибоких теоретичних знань працювати складніше, оскільки у пізнанні теорії можна розвинути свої інтелектуальні здібності. Існує тісний взаємозв'язок між хорошою працею і здібністю до навчання.

Отже, від високого рівня економічних знань, економічної культури, які досягаються в процесі здобуття економічної освіти, безпосередньо залежить створення та функціонування ефективного ринкового простору в Україні.

2. Методика викладання економіки як навчальна дисципліна

Ефективність освітнього процесу багато в чому визначається методикою викладання. Широке застосування уніфікованих методів і перехід на виключно письмовий контроль за оволодінням студентами предметів вивчення формально знижує роль викладача у процесі навчання. Між тим рівень підготовки й ефективність навчання знаходяться у прямій залежності від взаємодії ланки „викладач – студент”. У навчальному процесі обидві сторони мають відігравати творчу роль.

Важливо уникати так званого трафаретного навчання, спрямованого на розв'язання студентами певного типу задач, коли розвиток їхнього економічного мислення стає жертвою їхньої кількості. Студент повинен навчитися розбиратися не лише у змодельованих, а й реальних економічних процесах.

Суттєву роль у підготовці студентів виконує їхня самостійна робота, особливо розвиток навиків самостійного пошуку при виконанні рефератів, курсових та інших дослідницьких робіт. Тут важливість діяльності кафедр важко переоцінити.

Використання навчальної та допоміжної літератури може мати більший ефект, якщо за наявності певних умов активно впроваджувати у навчальний процес Інтернет. У цьому випадку межі спілкування студентів з викладачем розширюються у просторі та часі.

Пропозиція курсів і спецкурсів за вибором не повинна стати самоціллю. По-перше, будь-який вибір має знаходитися у руслі основного стержня підготовки, а по-друге, дисципліну за вибором слід підбирати на одному рівні складності і за масштабом засвоєння, як альтернативної сторони, одного загального предмета вивчення.

Застосування зарубіжних моделей навчання досягає мети тоді, коли в аудиторії враховуються національні та культурні традиції основної маси студентів, коли у стандартних теоретичних ситуаціях вміло аналізуються явища національної економіки в цілому або окремого регіону.

Насамперед розглянемо назву курсу. Методика – це система засобів, своєрідне «ноу-хау», практика викладання. Викладання – процес передачі знання від однієї особи (викладач) до тієї, яка бажає вчитися (студент). Цей курс присвячений проблемі: чи зможете Ви навчити інших людей економічним знанням, передати іншим те, що знаєте?

Методика розглядається як система різних методичних прийомів та засобів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності тих, хто вчиться. При цьому важливо підкреслити, що в економічному навчанні необхідна не тільки система знань та навичок, а й певний досвід творчої діяльності, соціально-економічного спілкування. В комплексі це повинно стимулювати спрямованість особистості на самоосвіту та вміння використовувати нові знання в нових ситуаціях. Таке завдання потребує широкого використання в практиці вивчення економічних дисциплін ігрових методик навчання як сучасних форм активізації навчальної діяльності.

Поняття «методика» має древньогрецьке коріння та перекладається як шлях дослідження, теорія, вчення. Звідси методика (у загальному сенсі) – галузь педагогічної науки, що досліджує закономірності навчання певного навчального предмета. Методика виокремилася з теорії навчання – дидактики, що вперше в повному обсязі була узагальнена великим педагогом Яном Амосом Коменським у XVII ст. У вузькому сенсі слова методика викладання – це оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів і засобів навчання. Ці прийоми і засоби

застосовуються в таких відомих Вам формах навчання, як лекції, уроки, семінари, практичні заняття, науково-дослідна робота, курсова робота, реферат, практика, випускна (дипломна) робота тощо . Проте використання цих форм завжди визначатиметься конкретними знаннями, навичками й уміннями, досвідом творчої діяльності та соціального спілкування, здібністю до самоосвіти ваших майбутніх студентів.

МВЕД є основою в циклі психолого-педагогічної підготовки магістра з економіки до практичної діяльності викладача в навчальних закладах різного типу. Матеріали курсу даватимуть відповідь, як саме, в який спосіб має діяти викладач, щоб основи економічних знань стали надбанням тих, хто вчиться. Складність полягає в тому, що викладач мусить не тільки забезпечити засвоєння студентами матеріалів з певних програм навчання, а й сформувати в них економічне мислення.

Проте було б невірним розглядати методику викладання тільки як суму методів, прийомів чи організаційних заходів. Це наука, що має свою теорію, практику, методологію. Тому підхід до неї має бути таким, як і до будь-якої науки. Що ж є предметом методики викладання як науки?

Предмет методики викладання – процес навчання тих, хто вчиться, та його закономірності. На основі вивчених закономірностей методика розробляє, з одного боку, засоби, способи та організаційні форми навчально-виховального процесу, а, з іншого – нормативні вимоги до діяльності педагога. Звідси очевидним є висновок про багаторівневий характер методики:

1-й рівень – це наука, що підпорядковує собі весь педагогічний процес на основі діалектичної взаємодії та взаємопроникнення педагогіки (теорії освіти) і дидактики (теорії навчання);

2-й рівень – вчення (наукова дисципліна) про методи навчання і виховання, закономірності навчання;

3-й рівень – закріплена сума прийомів та організаційних заходів щодо вивчення конкретної навчальної дисципліни.

Тому, поряд із теорією методики, існують як загальна методика викладання, так і специфічні (поодинокі) методики викладання групи дисциплін, окремої дисципліни, її розділів і навіть окремих тем. Так, у методиці проявляється органічне і діалектичне поєднання загального, особистого та одиничного.

Методика викладання суспільних наук покликана забезпечити високий теоретичний рівень викладання, сувору науковість, яскравість і дохідливість викладання матеріалу. Як сукупність певних прийомів, методика викладання нерозривно пов'язана зі змістом науки, що вивчається, та її методологією. На багатьох прикладах можна наочно прослідкувати взаємозв'язок методології і методики викладання. Так, нерозробленість методики неминуче і негативним чином відбивається на методологічному рівні лекцій і семінарів, та навпаки.

Методика, яка в точному розумінні слова є вченням про методи навчання і виховання, являє собою частину загальної теорії освіти і навчання – дидактики, що розробляє весь комплекс питань щодо змісту, методів і форм навчання. Дидактика ж виступає як органічна складова частина педагогіки, предметом вивчення якої є освіта, навчання та виховання людей.

Поодинокі методики викладання окремих дисциплін є ланками загальної системи педагогічних наук. Вони включають в себе та використовують основні принципи педагогіки і дидактики стосовно викладання конкретних дисциплін.

Методика покликана забезпечити реалізацію принципів дидактики, а саме:

- зв'язок теорії з практикою;
- систематичність і послідовність у підготовці фахівців;
- свідомість, активність і самостійність студентів у навчанні;
- поєднання індивідуального пошуку знань з навчальною роботою у колективі;
- поєднання абстрактного мислення з наочністю у викладанні;
- міцність засвоєння знань;
- доступність наукових знань;
- єдність навчання і виховання у всіх формах навчального процесу.

Наукові основи методики пронизують усі ланки навчально-виховної роботи. Ні одна з існуючих у вузівській практиці форм навчального процесу (лекції, семінарські заняття, самостійна робота, консультації, заліки, іспити, різні форми поза аудиторної роботи) не може бути визнана універсальною, здатною замінити інші. Тому з методичної точки зору не можна штучно роз'єднувати окремі ланки навчального процесу, необґрунтовано замінюючи їх іншими.

На кожній лекції, семінарі або практичному занятті потрібно вчитися у своїх педагогів методичній майстерності, але не забувати, що оригінальна, добре розроблена методика викладання – це одна з форм інтелектуальної власності, яка охороняється законом так само, як інші її форми.

Роль методики викладання економічних дисциплін недооцінюється. Дійсно, в практиці викладання економічних знань часто труднощі виникають не з приводу змісту економічних категорій та концепцій, а з приводу форм передачі, а головне, засвоєння цих знань на рівні мислення та поведінки людини. А це вже галузь методичних проблем навчання. Цікаво, що добре пам'ятають студенти тільки тих викладачів, які мали свою, нетрадиційну методику викладання і спілкування з ними.

Слід зауважити також, що підручники з основ економіки повинні описувати не лише економічні поняття та закономірності, зорієнтовані на інформативне навчання, а й мають містити сучасну психологічно обґрунтовану логіку і методику викладання навчального матеріалу, побудовану на особливостях психології мислення, навчання, діяльності та розвитку творчої особистості того, хто навчається. Викладач економіки повинен бути викладачем нового типу. Існує багато вимог, які пред'являються до сучасного викладача, натомість, підкреслимо те, яким викладач не повинен бути. Він не може:

- не поважати тих, кого навчає;
- не знати свій предмет;
- не мати почуття гумору;
- не володіти методикою викладання.

Вивчення курсу МВЕД ґрунтується на Ваших знаннях економіки, з одного боку, та основ педагогіки, психології, педагогічної майстерності й вікової психології – з іншого. Схематично це можна зобразити так (рис. 1.3)]:

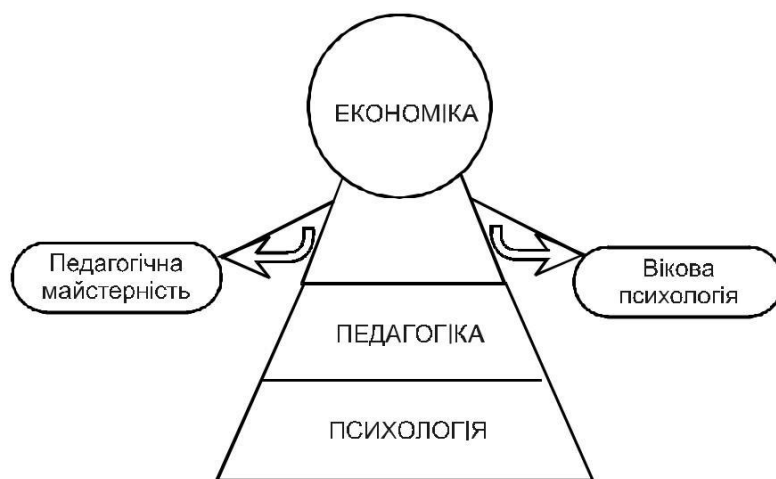

Рис. 1.3. Зв'язок МВЕД з іншими дисциплінами

Специфіка курсу «МВЕД», що є завершальним у психолого-педагогічному блоці підготовки магістрів з економіки до педагогічної діяльності, полягає в тому, щоб навчити студентів творчо та психологічно виправдано використовувати різні методичні прийоми для засвоєння тими, хто вчиться, різних економічних дисциплін, тобто відкрити у собі своєрідне «педагогічне око».

План семінарського заняття:

1. Завдання економічної освіти.
2. Конкурентоспроможність фахівців-економістів на ринку праці.
3. Взаємодія ланки „викладач-студент” у навчальному процесі.
4. Сутнісний зміст методики викладання.

Контрольні питання та завдання:

1. Яку роль виконує економічна освіта в ефективному розвитку економіки України?
2. Який існує зв'язок між економічною культурою та економічною освітою?
3. У чому полягає завдання економічної освіти?

4. Від яких факторів залежить конкурентоспроможність фахівців-економістів на ринку праці?
5. За яких умов досягається ефективна взаємодія ланки „викладач-студент”?
6. У чому полягає мета дисципліни „МВЕД”? Якій проблемі присвячена дисципліна?
7. Дайте визначення поняттю «методика викладання».
8. Що є предметом методики викладання? В чому полягає її багаторівневий характер?
9. Який зв'язок існує між методикою викладання і дидактикою? Які принципи останньої вона реалізує?
10. Визначте зв'язок МВЕД з іншими дисциплінами. У чому полягає специфіка даного курсу?
11. Виберіть у своїй групі партнера для виконання таких рольових вправ:
 - А. Ви – викладач, який мотивує потребу вивчення курсу „МВЕД”.
 - Б. Ви – студент, який не хоче бути викладачем економіки.
 - В. Ви – студент, який не хоче вивчати економіку.
 - Г. Ви – викладач економіки.

Обміркуйте Ваші аргументи. Розіграйте рольову вправу. Потім обміняйтеся з партнером ролями та обміркуйте контраргументи.

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

1. На формування яких ще якостей у громадян України спрямований процес отримання економічної освіти?

а) економічного мислення;

2. Який з факторів економічної поведінки людей спрямований на підвищення свого добробуту та кваліфікації?

а) мотивація; б) мислення; в) вчинки.

3. Формуванню яких якостей в індивідуума має на меті економічна освіта?

а) здібність впливати на економічні процеси;

б) прагнення до споживання продукції, що виробляється;

в) здібність адекватно оцінювати економічні дії держави.

4. Назвіть умови досягнення ефективної взаємодії ланки „викладач-

а) впровадження у навчальний процес Інтернету; б)

пропозиція курсів і спецкурсів за вибором студента;

в) ?; г) ?.

5. Предмет методики викладання визначається як?

а) процес навчання тих, хто вчиться, та його закономірності. б) процес навчання тих, хто вчиться.

6. З якої теорії виокремилася методика викладання?

а) теорії навчання; б)

теорії освіти.

7. Яка з форм навчального процесу є універсальною?

а) лекції; б) семінарські заняття;

в) самостійна робота; г)

консультації; д) курсові

роботи;

е) жодна з перелічених форм.

8. Чи вивчає методика викладання методи виховання?

а) так; б) ні.

9. Чи може бути об'єктом права інтелектуальної власності оригінально розроблена методика викладання?

а) так; б) ні.

10. З якими ще дисциплінами пов'язана МВБД?

- а) економіка; б)
- педагогіка;
- в) педагогічна майстерність;

Лекція 2

ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ І ПОВЕДІНКА ЯК МЕТА ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

План:

1. Економічна освіта: мета і задачі
2. Економічне мислення: сутність та особливості
3. Модель економічної поведінки

1. Економічна освіта: мета і задачі

Сьогодні вже не виникає суперечок у питанні, чи потрібне знання економіки біологу, фізику чи історику. Економічні знання за своєю суттю є універсальними, такими що застосовуються у будь-якій сфері. Тим більш, що кожний з нас у житті виступає і як виробник, і як споживач, і як громадянин. Економічна освіта необхідна для виховання у людини економічної культури, для здатності правильно розуміти соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні та активно брати участь у діяльності суспільства. Ситуація сьогодення дуже сприятлива для викладача економіки. Вперше за десятиріччя люди відчули важливість економічних процесів для них самих і для суспільства в цілому. Якою б не була глибина економічних знань, кожна доросла людина змушена вирішувати безліч економічних ситуацій.

Сьогодні реалізуються дві концепції викладання економіки:

1) бізнес-орієнтована, у рамках якої відомості про економіку подаються у вигляді системи практичних порад і, яка спрямована на вироблення навиків поведінки у господарському житті;

2) культурно-функціональна, спрямована на формування загальних уявлень про світ економіки, відповідних цінностей, а на їхній базі – навиків поведінки в економіці.

Прийнятнішим є культурно-функціональний підхід, що допомагає виробити адекватні уявлення з суті економічних явищ. Вважається, що професійна

діяльність економіста пов'язана з аналізом конкретного фактичного матеріалу, цифр тощо. Зовнішньо це так. Проте, професіонал-економіст має ще бачити за аналізованою інформацією людей, конкретні події та дії. Якщо цього не відбувається, то й економіст не відбувся. Тому проблеми ефективності економічної освіти без активного включення „людини” вирішити неможливо.

Отже, мета економічної освіти – формування сучасного економічного мислення як поєднання пізнання упорядкування економічної дійсності, усвідомлення свого місця в ній, засвоєння норм цивілізованої економічної поведінки, економічної культури, вироблення навиків відповідної економічної діяльності. Мета економічної освіти визначає його основні задачі:

- у сфері навчання – засвоєння основ знань про сучасну економіку, принципи і закономірності її функціонування та розвиток, умінь економічної діяльності;

- у сфері самосвідомості – усвідомлення свого індивідуального економічного потенціалу, формування усвідомленої громадянської економічної поведінки;

- у сфері мотивації – розвиток інтересу до проблем економіки, постійної потреби в економічному знанні, прагнення у цивілізованому підприємництві, що має стати засобом соціального захисту, полегшити вирішення проблем зайнятості молоді, їхньої адаптації до ринку.

Провідна цільова лінія економічної освіти – формування здібностей у застосуванні інструментів економічного аналізу різних ситуацій і фактів на мікро- і макрорівнях та доступно пояснювати виявлені закономірності. Концепція розвитку економічної освіти в Україні затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 04.12.2003 р. за № 12/7-4

2. Економічне мислення: сутність та особливості

У спеціалізованій літературі існують різні тлумачення терміна „економічне мислення”: „форма прояву економічної свідомості у конкретній економічній ситуації”; „сукупність поглядів, уявлень, способів, підходів до оцінки явищ і прийняття рішень, якими люди керуються у своїй господарській діяльності”; „процес усвідомлення працівником реальних господарських ситуацій і прийняття

рішень, що підвищують ефективність трудової діяльності і визначають економічну поведінку працівника та стиль господарської діяльності”. Економічні відносини є той зовнішній фактор, який у процесі пізнання людьми перетворюється у внутрішні компоненти економічного мислення. П. Хейне розглядає поняття „економічний спосіб мислення” не як набір готових висновків або „техніку мислення”, а як передумову, спрямованість мислення. Такою передумовою він називає прагнення індивідів здійснювати ті дії, що принесуть їм найбільшу чисту користь. Економічне мислення пов’язується з ситуацією вибору, що полягає в аналізі та оцінці очікуваних вигод і витрат. Вибір відбувається за наявності двох чи більше альтернативних варіантів дій. *Отже, економічне мислення має наступні взаємопов’язані особливості:*

I. Індивідуальність. Економічне мислення приймає за вихідну смислову одиницю індивіда. Будь-яке економічне рішення, навіть групове, пов’язане з мотиваційно-цінностними особливостями людей, які його приймають.

II. Раціональність. Людина діє, заздалегідь оцінивши очікувані плюси і мінуси доступних їй варіантів. У цьому сенсі не можна назвати раціональними рішення, що прийняті несвідомо, на основі емоцій, стереотипів, шаблонів.

III. Спільність. Припускається, що всі суспільні відносини є результатом процесу ринкового типу, а, отже, і функціонування механізмів економічного способу мислення.

Очевидно, що у визначенні економічного мислення і його специфіки присутні дві основні тенденції: з одного боку, воно розглядається як відображення понять і судженнях досвіду економічних відносин, з іншого ж, – як процес реалізації економічних законів, категорій, понять на практиці.

Крім того важливим є феномен суб’єктивного сприйняття корисності людиною. Практика і численні дослідження показують, що індивід, крім об’єктивних законів і категорій, розрахунків і оцінок, може спиратися на суб’єктивні критерії, в рамках яких максимізуюча поведінка не тільки знецінюється, а й стає економічно неефективною. За такої ситуації сама дія спрямована на задоволення іншої, неекономічної потреби. В архітектурі

індивідуального економічного мислення виокремлюються два основних компонента – інтереси і стереотипи. Структура індивідуальних інтересів, що відповідає сучасним вимогам розвиненої національної економіки, повинна формуватися під впливом інноваційної суспільної культури. Що стосується впливу інноваційної освіти на індивідуальне економічне мислення, то воно має формувати систему стійких способів мислення („генеруючих” стереотипів), які є основою для виникнення і відтворення гнучких, креативних форм мислення.

Приклади таких стереотипів:

- 1) „Можливо вирішити будь-яку задачу. На вирішення „неможливої” задачі просто потрібно більше часу”;
- 2) „Знання основних принципів легко компенсує незнання деяких фактів”;
- 3) „Важливіше за все не кількість, а якість знань”.

Формування креативного індивідуального мислення сприятиме здійсненню успішної інноваційної діяльності підприємств, забезпечуючи економічний ефект на мікрорівні суспільної культури:

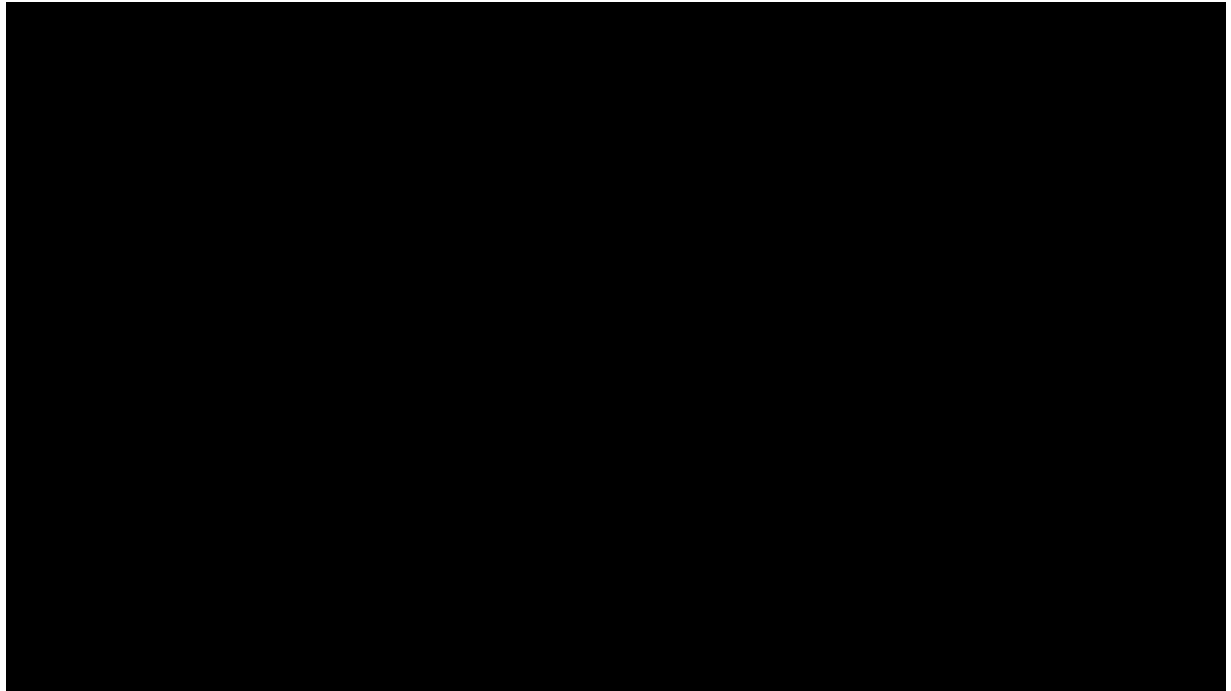

Рис. 2.1. Модель формування креативного індивідуального економічного мислення

Таким чином, економічне мислення – це не просто сукупність економічних знань, а здатність їх освоювати, використовувати у практичній діяльності (житті), тобто це – формування моделі економічної поведінки.

3. Модель економічної поведінки

Усяка поведінка має орієнтуватися на результат, на кількість і якість витрачених людських ресурсів. Застосовуючи свої професійні здібності, індивід постійно орієнтується на оптимальний баланс між затратами та їхньою компенсацією. Повинна існувати стійка рівновага у процесі обміну і процесі виробництва. У протилежному випадку, за відсутності компенсації (товарно-грошової, натуральної, економічної, соціальної), спостерігатиметься падіння інтересу до такого роду діяльності. Можна сформулювати наступні види економічної поведінки:

- максимум доходу ціною максимуму праці;
- гарантований дохід ціною мінімуму праці;
- мінімум доходу при мінімумі праці;
- максимум доходу при мінімумі праці.

Економічна поведінка характеризується поняттям „*ефективність*”. Стосовно до виробничої та трудової діяльності ефективність часто визначається співвідношенням результатів і витрат знань, навиків, умінь. На економічну поведінку різною мірою здійснює вплив низка факторів:

- технічний (використання нової техніки і технології);
- організаційний (шляхи поліпшення організації виробництва і праці);
- соціально-психологічний (вплив умов і змісту праці, його нормування й оплати);
- особистісний (освітній і культурний рівень працівника);
- суспільно-політичний (солідарність найманих працівників, діяльність профспілок тощо).

Економічна поведінка буває *свідомою чи несвідомою*. Термін „несвідомо” використовується для характеристики індивідуальної і групової поведінки,

справжні цілі і наслідки якого не усвідомлюються. Причому несвідомість економічної поведінки зовсім не означає її ірраціональність. Так, дії, доведені до автоматизму, безумовно, є раціональними, оскільки сприяють досягненню мети з мінімальними енергетичними витратами.

Економічна поведінка у загальному сенсі – це поведінка, пов’язана з перебором альтернатив з метою раціонального вибору, тобто вибору, в якому мінімізуються витрати і максимізується чиста вигода.

Економічна поведінка – спосіб, характер економічних дій громадян, працівників, керівників, виробничих колективів у тих або інших умовах економічної діяльності, що склалися.

Наприклад, необхідно вирішити проблеми вільних грошей: „Розміщуючи гроші на банківському рахунку, в якій валюті Ви їх будете зберігати – у гривнях, доларах чи євро?” Студенти після сперечень та обговорень приходять до вірних висновків:

- 1) слід купувати акції всіх видів (прості і привілейовані);
- 2) свої гроші, щоб убезпечитися від ризиків, слід розділити на частини, перевести в різні види валюти та розмістити внески у різних банківських установах.

Отже, ми приходимо до суті принципів розумної фінансової поведінки „Не можна класти всі яйця в один кошик”.

План семінарського заняття

1. Мета і завдання економічної освіти.
2. Формування економічного мислення.
3. Формування моделі економічної поведінки.

Контрольні питання та завдання

1. Доведіть необхідність економічних знань для кожної людини, незалежно від її професії. Які концепції викладання економіки Вам відомі?
2. У чому полягає мета економічної освіти? Які задачі вона вирішує?
3. Дайте визначення поняттю «економічне мислення». Які діфініції цього терміна Вам ще відомі?
4. Назвіть та охарактеризуйте особливості економічного мислення.
5. Які дві основні тенденції присутні у визначенні економічного мислення?
6. Охарактеризуйте структуру економічного мислення. Наведіть приклади стереотипів.
7. Охарактеризуйте модель формування креативного індивідуального економічного мислення.
8. Які види економічної поведінки Ви знаєте? Яким показником вона характеризується?
9. Які фактори впливають на економічну поведінку людини? Що таке «несвідома економічна поведінка»?
10. Дайте визначення поняттю «економічна поведінка».

Тест для перевірки здобутих знань за темою

1. Яка з концепцій викладання економіки націлена на формування загальних уявлень про світ економіки, відповідних цінностей?
 - а) бізнес-орієнтована;
 - б) культурно-функціональна.

2. Мета економічної освіти – це...

- а) формування економічного мислення;
- б) формування економічної поведінки.

3. В якій сфері економічної освіти вирішується задача розвитку інтересу до проблем економіки, постійної потреби в економічному знанні, прагненні у цивілізованому підприємстві?

- а) у сфері навчання;
- б) у сфері самосвідомості;
- в) у сфері мотивації.

4. Яку із взаємопов'язаних особливостей економічного мислення не названо?

- а) індивідуальність;
- б) раціональність;

5. Яка з особливостей економічного мислення припускає, що всі суспільні відносини є результатом процесу ринкового типу, а, отже, і функціонування механізмів економічного способу мислення?

- а) індивідуальність;
- б) раціональність;

6. Який з двох основних компонентів індивідуального економічного мислення не названо?

- а) інтереси;
- б) ?.

7. Економічне мислення – це...

- а) формування моделі економічної поведінки;
- б) сукупність економічних знань.

8. Які ще два фактори впливу на економічну поведінку Вам відомі?

- а) технічний;
- б) організаційний;
- г) соціально-психологічний;

9. Чи може економічна поведінка бути несвідомою?

- а) так;

б) ні.

10. Яке поняття визначається, як спосіб, характер економічних дій громадян, робітників, керівників, виробничих колективів у тих або інших умовах економічної діяльності, що склалися?

а) економічна поведінка;

б) економічна культура.

Лекція 3

Виховна функція економічної освіти

План

1. Виховання у вузі: види, засоби і методи
2. Принципи сучасного виховання в економічному вузі
3. Виховна система вузу

1. Виховання у вузі: види, засоби і методи

Виховання – це процес постійного творчого пошуку. Сьогодні воно може і повинно бути не як одночасна передача досвіду від старшого покоління до молодшого, але й як взаємодія і співробітництво викладачів і студентів у сфері освіти, їх спільній навчальній та позанавчальній діяльності. Виховна функція освіти полягає у забезпеченні процесів соціалізації особистості та її громадянського становлення, передачі новим поколінням вітчизняного та світового культурно-історичного досвіду.

Виховання у вузі (виховна діяльність) – цілеспрямований процес, що представляє собою діалектичну єдність об'єктивних умов і суб'єктивних факторів виховного впливу та взаємодії суб'єктів виховання. При цьому формована особистість та студентський колектив виступають одночасно і об'єктами виховного процесу, і активними учасниками в якості суб'єктів виховання та самовиховання, процесу соціалізації, залучення молоді до високої культури, соціальної самореалізації.

Необхідною умовою створення у вузі індивідуальної моделі виховної системи є забезпечення цілісності й єдності сфери навчання і позанавчальної діяльності. Навчально-виховна діяльність є невід'ємною частиною виховання у вузі, здійснюється в межах навчального процесу й обумовлюється, перш за все, державним освітнім стандартом, регламентується відповідним документами і реалізується у відповідних формах діяльності. Позанавчально-виховна діяльність – організована взаємодія викладача і студента, особистості і групи, особистості і соціуму, спрямування на розвиток, удосконалення і самоудосконалення особи,

формування у неї соціальних корисних якостей. Позанавчальна виховна діяльність у вузі припускає поняття суті її взаємовідносин з процесом навчання, знання основної системи компонентів, поняття характеру вузівської спільноти.

Виховна функція економічної освіти – це процес формування економічної особи вихованця або, що те саме, економічних якостей і властивостей людської особистості [60]. До них відносять: економічні можливості, потреби, цінності, інтереси, цільові установи і плани життєдіяльності, мотиви, критерії оцінки, економічна свідомість, економічна моральність, норми, стандарти і звички економічної поведінки, економічні почуття. Потребує свого уточнення поняття «економічної якості» особи. Загальноприйнято відносити до них тільки матеріальні потреби, можливості і цінності орієнтації і протиставляти їм духовні якості особистості, до них відносять і матеріальні, і духовні параметри особистості. Тому поділ на економічне і духовне виховання є помилковим. Логічно вірним буде протиставлення економічного і неекономічного виховання. Економічна і духовна сфера життєдіяльності перетинаються. Існує економіка духу та дух економіки, як мета економічного виховання. Включення викладачів і співробітників вузу до класу виховуваних пояснюється тим, що процес виховання особи, у тому числі й освіти, – процес безперервний і взаємоспрямований (вихователь виховує вихованця, вихованець виховує вихователя).

Засоби та методи виховання можуть бути економічними (матеріальні, фінансові, трудові) і неекономічними, заохочувальними і репресивними, гуманними і негуманними. Як основні органи управління процесом виховання виступають структурні підрозділи вузу: ректорат, деканати, кафедри, громадські організації, у тому числі профспілкові.

Ця загальна теоретична модель системи виховання може бути покладена в основу її практичного формування та розвитку кожного вузу, а також її наукового аналізу і моніторингу. При цьому настрій окремих елементів та блоків системи виховання необхідно конкретизувати з урахуванням сучасних вимог. Наприклад, деталізація методів виховних функцій економічної освіти припускає виділення наступних основних методів формування економічної особи (вихованості) [60, 66-

69]:

- переконання (економічні бесіди, лекції, диспути);
- вправи (навчально-практичні, режимні, спеціальні у розвитку економічних навиків);
- навчання (репродуктивні, продуктивні та проблемні методи навчання раціональній та гуманній економічній поведінці та дії);
- стимулювання (економічні змагання, заохочення, покарання);
- контроль та оцінка економічного виховання.

2. Принципи сучасного виховання в економічному вузі

Основні принципи сучасного виховання у економічному вузі такі:

- принцип виховання на випередження – виховання людини «нової економіки» та нового постіндустріального глобалізованого суспільства. При цьому вихователь повинен перевершити самого себе, вийти за межі свого традиційного кругозору і потенціалу;
- принцип розвитку фундаментального політико-економічного мислення, що дозволяє вільно орієнтуватися у сучасній економічній політиці, класових відносин праці та капіталу, програмах уряду та партій. Це потребує установлення викладання політичної економії у вузах;
- принцип розвитку історико-економічного мислення, що також потребує більш об'ємного викладання дисципліни «Історія економіки», «Історія економічних навчань»;
- принцип розвитку гуманістичного погляду на економіку й економічну діяльність. Економіка має усвідомлюватися як найважливіша сфера гуманістичної діяльності, а людина – як центральний об'єкт і суб'єкт усіх видів економічного пізнання та практики;
- принцип розвитку системного економічного мислення (визначає місце та роль економіки у суспільстві, місце та роль людини в економіці та економіки в людині);

- принцип розвитку системи економічних можливостей – бути ефективним власником, підприємцем, менеджером, спеціалістом, інвестором, домогосподарем;
- принцип забезпечення системи виховання усіма необхідними ресурсами: кадровими, матеріальними, фінансовими, просторово-часовими та ін. Безкоштовного виховання, у тому числі економічного, не буває.

Які ж актуальні напрями розвитку та удосконалення виховної функції економічного виховання? Перш за все, це послідовна орієнтація економічного виховання на виконання головної функції – формування економічної вихованості студента та випускника вузу, економічного людського потенціалу. Другий напрямок – пропорційний розвиток та координація усіх елементів системи виховання на всіх рівнях, усунення «слабких місць» та «нестиковок» у цій системі. Третій – координація усіх форм вузівського та позавузівського (сімейного, суспільного, виробничого) економічного виховання молоді.

3. Виховна система вузу

Виховна робота у вузі є соціально-адаптованою (підготовка до життя у сучасному суспільстві), профорієнтаційною (дає можливість самореалізації у тій сфері діяльності, до якої готується майбутній спеціаліст), а також активізованою самореалізацією особистості.

Виховна система вузу – впорядкована цілісна сукупність компонентів, взаємодія та інтеграція яких обумовлює наявність у вузі можливості цілеспрямованого та ефективного сприяння розвитку особистості та професійному самовизначенню студентів.

Виховна система вузу докорінним чином відрізняється від виховної системи школи. До основних відмінностей можна віднести:

- цілі виховання (акцент на професійному розвитку);
- вік та соціальний статус вихованців (студенти віком від 17 до 25 років);
- соціальний статус членів педагогічного колективу (професорсько-викладацький склад);

- масштаб системи (від 100 до 1500 чоловік на факультеті та до 10000 і більше осіб у вузі);
- характер взаємозв'язку всередині системи (відносини викладач-викладач, студент-викладач, викладач-адміністрація зовсім інші, ніж у школі);
- тривалість перебування у навчальному закладі вихованців (5-6 років) і, отже, часта змінюваність основного суб'єкта системи – студента.

Основні функції виховної системи ::

- *розвиваюча функція*: особистий та професійний розвиток студента, якому сприяє виховна система;
- *адаптивна функція*: адаптація при переході студента з позиції учня у позицію студента, з позиції студента в позицію фахівця. З одного боку, у виховній системі створюються умови для більш ефективного адаптації студента, з іншої – включення студента у життєдіяльність виховної системи сприяє формуванню адаптивних можливостей;
- *методична функція*: сама виховна система є засобом навчання; розвиваючись в умовах виховної системи та, одночасно, будучи фактором розвитку самої системи, студент отримує необхідний набір знань, що зможе використати у педагогічній діяльності, створюючи власні виховні системи.

Компоненти виховної системи, на розвиток яких необхідно звернути увагу першу чергу:

- інформаційне середовище;
- побут;
- система взаємодії та відносин між викладачами і студентами;
- розвиток міжфакультетських зв'язків на рівні студентів і викладачів.

Виховна система будується з урахування наступних цінностей :

- людина – викладач, співробітник вузу, студент як суб'єкти взаємодії – носії культури, які освоюють і створюють її;
- саморозвиток – як вища потреба людини – розкриття можливостей в успішній творчій діяльності;

- духовність – орієнтація на загальнолюдські цінності (свобода, відповідальність, віра, любов, дружба, честь);
- інтелігентність – як інтелектуальне сприйняття світу, яке не залежить від соціального походження і професійної приналежності особи, але дозволяє їй мислити, пізнавати багатство внутрішнього світу, проявляти повагу до людей, володіти внутрішньою та зовнішньою культурою;
- професійна компетентність – можливість спеціаліста застосовувати знання для розв'язання практичних задач у відповідності з колом повноважень і професійних обов'язків;
- здоров'я – як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя;
- наука – максимальне використання науково-дослідного потенціалу вузу у забезпеченні освітнього процесу, фундаменталізація наукових досліджень, підтримка існуючих і формування нових наукових шкіл та навчально-педагогічних колективів, діяльність яких спрямована на розвиток фундаментальних наукових досліджень.

Структура виховної системи вузу має специфіку, яка полягає у масштабності системи та в неможливості ізолювання системи факультетів один від одного і від загальної системи вузу. Це стає одним із важливих умов функціонування та розвитку виховної системи. Виховні системи окремих факультетів та вузу в цілому є взаємопов'язаними та взаємообумовлюючими. Зберігаючи основні властивості систем (цілісність, сумісність з іншими системами, стабільність, адаптація, можливість до самоудосконалення), виховна система кожного окремого вузу буде мати низку особливостей.

Отже, саме виховна система, як вищий рівень розвитку виховного процесу, може сприяти максимально ефективному результату виховання студентів. Функціонування виховних систем минулого та теперішнього довело, що вони є фактором розвитку особистості. Виховна система має носити динамічний, творчий, демократичний характер, постійно розвиватися й удосконалюватися.

План семінарського заняття:

1. Сутнісний зміст виховної діяльності вузу.
2. Основні принципи сучасного виховання у економічному вузі.
3. Сутність та функції виховної системи вузу.

Контрольні питання та завдання:

1. У чому полягає виховна функція освіти? Назвіть необхідну умову створення у Вузі індивідуальної моделі виховної системи.
2. У чому полягає виховна функція економічної освіти? Позначте економічні якості і властивості людської особистості.
3. Які засоби і методи виховання економічної особи Вам відомі?
4. Назвіть основні принципи сучасного виховання у економічному вузі. У чому полягає їхній зміст?
5. Які актуальні напрями розвитку виховної функції економічного виховання Ви знаєте?
6. Дайте визначення поняттю „виховна система вузу”. Чим вона відрізняється від виховної системи школи?
7. Які функції виконує виховна система вузу?
8. З урахуванням яких цінностей будується виховна система вузу?
9. Назвіть компоненти виховної системи вузу.
10. У чому полягає специфіка структури виховної системи вузу?

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

1. Які сфери виховної діяльності охоплює цілісна модель виховної системи вузу?
 - а) навчально-виховна;
 - б) ?.

2. Процес формування економічних якостей і властивостей людської особистості – це?

- а) виховна функція освіти;
- б) виховна функція економічної освіти.

3. Які ще засоби та методи виховання вам відомі?

- а) економічні і неекономічні;
- б) заохочувальні і репресивні;
- в) ?.

4. Які з основних методів формування економічної особи не названі?

- а) переконання;
- б) вправи;
- в) навчання;
- г) ?;
- д) ?.

5. Зміст якого з принципів сучасного виховання в економічному вузі полягає у вихованні людини «нової економіки», нового постіндустріального глобалізованого суспільства?

- а) принцип виховання на випередження;
- б) принцип розвитку системного економічного мислення;
- в) принцип розвитку системи економічних можливостей.

6. Яка з основних відмінностей вузівської виховної системи від шкільної не названа?

- а) вік та соціальний статус вихованців;
- б) соціальний статус членів педагогічного колективу;
- в) масштаб системи;
- г) характер взаємозв'язку всередині системи; д) тривалість перебування у навчальному закладі вихованців;
- е) ?.

7. Які функції виконує виховна система вузу?

- а) розвиваючу й адаптивну;
- б) адаптивну, методичну й розвиваючу;
- в) методичну й розвиваючу.

8. Яка з функцій виховної системи вузу має на увазі, що сама виховна система є засобом навчання?

- а) розвиваюча;
- б) методична;
- в) адаптивна.

9. Які ще компоненти виховної системи вузу вам відомі?

- а) інформаційне середовище;
- б) побут;
- в) система взаємодії та відносин між викладачами і студентами;
- г) ?.

10. За якого з основних принципів сучасного виховання вихователь має вийти за межі свого традиційного кругозору і потенціалу?

- а) принцип розвитку фундаментального політико-економічного мислення;
- б) принцип виховання на випередження;
- в) принцип розвитку системного економічного мислення.

Лекція №4

Професіоналізм вузівського викладача: фактори формування і критерії виміру

План

1. Основний зміст діяльності вузівського викладача
2. Компоненти педагогічної діяльності
3. Структура професійних можливостей викладача вищої школи

1. Основний зміст діяльності вузівського викладача

Професіоналізм викладача вузу в педагогічній діяльності виражається в умінні бачити і формувати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх вирішення.

Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному викладачеві важливо усвідомлювати структуру педагогічної діяльності, її основні компоненти, педагогічні дії і професійно важливі вміння і психологічні якості, необхідні для її реалізації. Викладач у певному розумінні є головною фігурою, йому належить стратегічна роль у розвитку особистості студента у процесі професійної підготовки.

Основний зміст діяльності викладача включає в собі виконання певних функцій: навчальної, виховної, організаційної, дослідницької, що сприймаються в єдності. Найбільш специфічним для викладача вузу є поєднання виховної і навчальної діяльності; дослідницька робота збагачує його внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує навчальний рівень знань.

Педагогічні цілі часто спонукають до глибокого узагальнення систематизації матеріалу, більш ретельного формулювання основних ідей та висновків, до постанови уточнюючих питань і, навіть, до виникнення гіпотез.

Усіх вузівських викладачів можна умовно поділити на три групи:

- 1) викладачі з переважаючою педагогічною спрямованістю (2/5 від загального числа);
- 2) викладачі з переважаючою дослідницькою спрямованістю (приблизно 1/5);

3) викладачі з однаково можливою педагогічною і дослідницькою спрямованістю (понад 1/3).

Якщо педагогічна діяльність не підкріплена науковою роботою, швидко згасає професійна педагогічна майстерність. Саме професіоналізм і виражається в умінні бачити і формулювати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічної ситуації і знаходити оптимальні способи їх розв'язання.

Творча індивідуальність педагога – це вища характеристика його діяльності, як і будь-яка творчість, вона тісно пов'язана з його особистістю. Праця викладача складає три компоненти:

- 1) педагогічну діяльність,
- 2) педагогічне спілкування,
- 3) особистість.

Особистість – стержневий фактор праці викладача, визначає його професійну позицію у педагогічній діяльності й у педагогічному спілкуванні.

2. Компоненти педагогічної діяльності

Педагогічна діяльність – це професійна активність викладача за допомогою різноманітних дій розв'язувати задачі навчання, виховання і розвитку студентів.

Професійна активність викладача включає п'ять компонентів :

1) *гностичний* – вирішує задачу отримання і накопичення нових знань про закони і механізми функціонування педагогічної системи;

2) *проектований* – пов'язаний з проектуванням цілей викладання курсу та шляхів їх досягнення;

3) *конструктивний* – включає дії з відбору і композиційної побудови змісту курсу, форм і методів проведення занять;

4) *організаційний* – вирішує задачі реалізації запланованого;

5) *комунікативний* – включає в себе дії, пов'язані з установленням педагогічно доцільних взаємовідносин між суб'єктами педагогічного процесу.

У процесі реалізації функцій педагогічної діяльності вирішуються наступні групи задач:

1. Проектування:

- формування і конкретизація цілей навчального курсу з урахуванням вимог, які пред'являються педагогічною діяльністю;
- планування навчального курсу з урахуванням поставлених цілей;
- облік етапів формування розумових цілей;
- передбачення можливих труднощів у студентів при вивченні курсу та шляхів їх подолання.

2. Конструювання:

- відбір матеріалу для даного заняття з урахуванням можливостей студентської аудиторії до його сприйняття;
- відбір і розробка системи завдань і задач, виходячи з поставлених цілей;
- вибір раціональної структури занять залежно від цілей, змісту і рівня розвитку студентів;
- планування змісту занять з урахуванням міжпредметних зв'язків;
- розробка завдань для самостійної роботи студентів;
- вибір системи оцінки і контролю навчання студентів.

3. Організація:

- організація активних форм навчання: дискусій, ділових ігор, тренінгів;
- використання педагогічних методів, адекватних даній ситуації;
- організація самостійного вивчення предмета студентами;
- використання технічних засобів при передаванні інформації;
- зрозуміле викладання матеріалу, виділення головних термінів, закономірностей, побудова висновків;
- створення тестів з курсу вивчення;
- викладання відібраного матеріалу у вигляді проблемної лекції.

4. Соціально-психологічне регулювання:

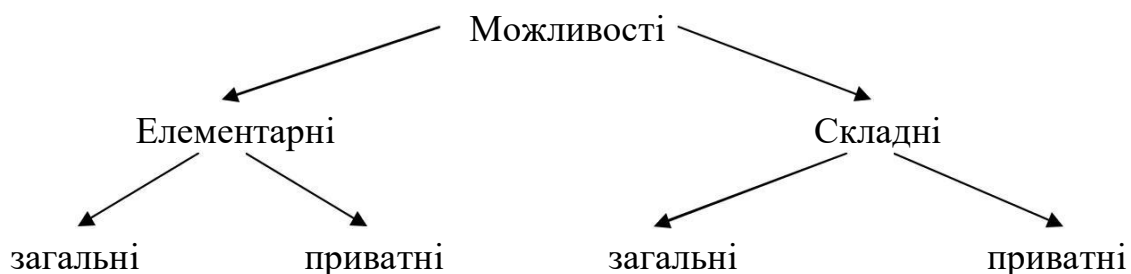
- стимулювання студентів до постановки питань, проведення дискусій;
- дисциплінованість студентів;
- установа обстановки співробітництва;
- оцінка рівня розвитку групи, визначення її лідерів і неформальної структури;

- конструктивне вирішення конфліктів;
- управління психологічним станом суб'єктів педагогічного впливу;
- активізація пізнавальної діяльності студентів;
- саморегуляція своїх психологічних станів;
- установлення та підтримка ділових відносин з колегами, студентами, адміністрацією.

Отже, діяльність викладача вузу має різноманітний характер.

3. Структура професійних можливостей викладача вищої школи

Професійні можливості викладача мають свою структуру :

Елементарними загальними можливостями є властиві усім індивідам можливості (здатність до суджень, уява, спостережливість, емоціональна пам'яті). Ці можливості вважаються вродженими.

Елементарними приватними називають можливості, що складають окремі можливості на основі індивідуального своєрідного узагальнення відповідних психологічних процесів елементарних, але не для всіх властивих (доброта, сміливість, емоціонально-моторна стійкість).

Складними загальними є соціально обумовлені можливості, що виникають на основі елементарних (здатність до праці, спілкування, навчання і виховання). Вони властиві не всім людям однаковою мірою.

Складні приватні – можливості до конкретної спеціальної діяльності, професійні, у т.ч. педагогічні; можливості до науки (математичні, музичні та ін.). Хоча професійні можливості проявляються в діяльності спеціаліста вузу

нерівномірно, але їх прийнято розглядати як комплекс – поєднання, а також як структуру можливостей особистості, яка співвідноситься з певною діяльністю.

Крім складних приватних (спеціальних) можливостей значну роль відіграють і **елементарні загальні**. Такі з них, як: спостережливість, якість мовлення, мислення, уява, відносять до необхідних у педагогіці, якщо спеціаліст, який володіє ними, швидко і правильно за їх допомогою відрізняє суттєві ознаки педагогічної системи, науки та оцінює їх ефективність з метою управління.

Ефективне управління процесом навчання можливе при виконанні певних вимог:

- формування цілей навчання;
- установлення вихідного рівня (стану) управляючого процесу;
- розробка програми дій, що передбачає основні перехідні стани процесу навчання;
- отримання за відповідними параметрами інформації про стан процесу навчання (зворотний зв'язок);
- переробка інформації, отриманої по каналу зворотного зв'язку, вироблення та внесення у навчальний процес коректуючі впливів.

Виокремлюють наступні властивості особистості, структура яких, на його думку, і складає власне педагогічні можливості:

- здатність зробити навчальний матеріал доступним;
- творчість у роботі;
- педагогічно-вольові впливи на учнів;
- здатність організовувати колектив учнів;
- цікавість і любов до молоді;
- змістовність та яскравість мовлення, її образність і переконливість;
- педагогічний такт;
- здатність пов'язати навчальний предмет з життям;
- спостережливість;
- педагогічна вимогливість.

До супутніх можливостей особистості педагога відносять: організованість, працездатність, самовладання, допитливість, активність, наполегливість, зосередженість та розподіл уваги.

Таким чином, професійна діяльність вузівського викладача багатогранна та має декілька сторін – педагогічну, наукову, методичну, яким відповідає комплекс компонентів можливостей – гносеологічний, конструктивно-проектований, Таким чином, професійна діяльність вузівського викладача багатогранна та має декілька сторін – педагогічну, наукову, методичну, яким відповідає комплекс компонентів можливостей – гносеологічний, конструктивно-проектований, організаційний, комунікативний і перцептивно-рефлексивний. Володіння сукупністю цих можливостей допомагає досягти викладачу вищої школи високого рівня майстерності і здійснювати ефективний вплив на формування особистості студента, його власних можливостей, що дають змогу самореалізації у нашому складному, суперечливому світі.

План семінарського заняття:

1. Сутнісний зміст педагогічної діяльності викладача вищої школи.
2. Компоненти педагогічної діяльності викладача вищої школи
3. Професійні можливості викладача вищої школи.

Контрольні питання та завдання:

1. У чому виражається професіоналізм вузівського викладача? Основний зміст діяльності викладача.
2. Назвіть основні компоненти праці викладача.
3. Охарактеризуйте структуру професійної активності викладача.
4. Які задачі розв'язуються у процесі реалізації функцій педагогічної діяльності?
5. Охарактеризуйте структуру професійних можливостей викладача вузу.
6. За яких вимог можливе ефективне управління процесом навчання?

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

«Професіоналізм вузівського викладача: фактори формування і критерії виміру»

1. У чому виражається професіоналізм викладача вузу в педагогічній діяльності?

- а) вмінні бачити, формувати педагогічні задачі і знаходити оптимальні способи їх вирішення при застосуванні методів навчання;
- б) вмінні бачити і формувати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічних ситуацій.

2. Які функції включає в себе діяльність викладача?

- а) навчальна, виховна, організаційна;
- б) навчальна, виховна, організаційна, дослідницька;
- в) навчальна, організаційна, дослідницька.

3. Яка діяльність є специфічною для вузу?

- а) педагогічна;
- б) дослідницька.

4. Який з компонентів праці викладача є стержневим?

- а) особистість;
- б) педагогічна діяльність;
- в) педагогічне спілкування.

5. Який з компонентів професійної активності розв'язує задачу отримання і накопичення нових знань про закони і механізми функціонування педагогічної системи?

- а) проєктований;
- б) організаційний;
- в) конструктивний;
- г) гносеологічний;
- д) комунікативний.

6. Яка ще група задач розв'язується у процесі реалізації функцій педагогічної діяльності?

- а) проектування;
- б) конструювання;
- в) організація;
- г) ?.

7. Які з професійних можливостей викладача вважаються природженими?

- а) елементарні можливості;
- б) складні можливості.

8. Які з можливостей викладача вважаються найбільш важливими для його ефективної професійної діяльності?

- а) елементарні приватні, складні загальні;
- б) елементарні загальні, складні приватні.

9. До яких з професійних можливостей викладача відносять здатність до суджень, уяву, спостережливість, емоціональну пам'ять?

- а) елементарні загальні;
- б) елементарні приватні;
- в) складні загальні.

10. Які професійні можливості викладача відображаються у конкретній спеціальній діяльності?

- а) елементарні приватні;
- б) складні приватні;
- в) складні загальні.

МЕТОДИ І МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

План

1. Навчання і методи навчання як поняття.
2. Класифікація методів навчання у вищій школі.
3. Оптимальний вибір методу навчання.
4. Мотивація у навчанні.

1. Навчання і методи навчання як поняття

Навчання – цілеспрямоване, заздалегідь запроектоване спілкування, в процесі якого здійснюються освіта, виховання та розвиток студента, засвоюються окремі сторони досвіду людства, досвіду діяльності та пізнання [86]. **Навчання як процес** характеризується спільною діяльністю викладача і студентів, з метою розвитку останніх, формування у них знань, вмінь, навиків, тобто загально орієнтованої основи конкретної діяльності. Викладач здійснює діяльність, позначену терміном «викладання», студент включений в діяльність навчання, в якій задовольняються його пізнавальні потреби. Процес навчання значною мірою породжується мотивацією. Навчання можна охарактеризувати як процес активної взаємодії між студентом і викладачем, у результаті якого у студента формуються певні знання та вміння, навички на основі його власної активності. А викладач створює для активності студента необхідні умови, спрямовує його, контролює, надає для нього необхідні засоби та інформацію.

Функція навчання полягає у максимальному пристосуванні знакових та речових засобів для формування у людей здатності до діяльності. Найпростіший варіант навчання полягає у спілкуванні викладача і студента, спрямованого до

відтворення діяльності свого викладача, викладач кваліфікує діяльність студента як вірну чи невірну.

Мета навчання успішно та раціонально досягається, якщо застосовуються методи навчання. **Метод навчання** – це спосіб спільної діяльності викладача і студента спрямований на досягнення освітніх цілей.

Складова частина методу – **прийом**. **Оволодіти прийомами** – значить знайти шлях реалізації методу, послідовність навчальних дій, що закріплюються у навиках і звичках. У загальному виді прийоми поділяються на [3, 6, 15]:

– логічні (постановка проблеми, виявлення ознак, порівняння, висновки, узагальнення);

– організаційні (запис плану, відповідь за планом, відповідь біля дошки, демонстрація, спостереження за планом, розподіл роботи за операціями);

– технічні (питання на дошці, анкети, прикріплення рисунків на дошку, використання таблиць, постановлення питань).

Наприклад, відомий педагог-новатор В. Шаталов назвав 300 прийомів, якими він володіє. Окремі прийоми можуть входити до складу різних методів навчання. Термін «метод» походить від грецького «*methodos*», що означає шлях, спосіб просування до істини.

У педагогічній літературі немає єдиної думки відносно ролі та визначення поняття «метод навчання»: «...під методами навчання слід розуміти способи навчальної роботи вчителя та організації навчально-пізнавальної діяльності учнів за рішенням різноманітних дидактичних завдань, спрямованих на оволодіння досліджуваним матеріалом»; «методом навчання називають спосіб впорядкованої діяльності викладача і студентів, спрямованої на розв'язання задач освіти»; «спосіб організації пізнавальної діяльності учнів» [29, 55, 80].

Метод повинен цілеспрямовано розвивати поняття (знання), практичні вміння і навички на основі розумової діяльності тих, хто навчається. Тому важливо знати шлях методу. **Шлях методу** – це логічна побудова викладення матеріалу, що веде до пізнання, яке розвиває поняття.

Кожний метод має два шляхи:

- дедуктивний;
- індуктивний.

Дедуктивний шлях мислення або викладення полягає у русі від загальних положень, принципів до роз'яснення окремих фактів чи підтвердження загальних положень фактами. Дедукція застосовується при аналізі та тісно пов'язана з ним. **Індуктивний шлях** – від фактів до узагальнення. Індукція пов'язана із синтезом, вона дозволяє будувати узагальнюючі висновки.

Дедуктивний та індуктивний шляхи є у кожному педагогічному методі, у кожному його виді і формі. Завдання педагога полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних методів і прийомів вести тих, хто навчається від конкретно-образного до конкретно-понятійного та абстрактно-понятійного мислення. Цього вимагає дидактичний шлях пізнання істини, що йде від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики.

2. Класифікація методів навчання у вищій школі

Систематизація методів навчання відбувається за різними ознаками (рис. 5.1):

I. За джерелом передачі знань розрізняють:

- словесні методи (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія);

- наочні методи (ілюстрація матеріалу за допомогою плакатів, таблиць, картин, макетів, карт, демонстрації досвіду, телепередач, комп'ютерних програм);
- практичні методи (вправи, лабораторні роботи, дидактичні ігри).

II. За ступенем участі суб'єктів освітнього процесу у створенні навчального матеріалу виділяють наступні методи:

- академічний, за якого знання, навички передаються від викладача до студента у готовому вигляді, тиражуються;
- активний означає «здобування» знань за допомогою самостійної роботи студента;
- інтерактивний, коли отримання нових навчальних знань відбувається за допомогою спільної роботи учасників пізнавального процесу.

III. За способом передавання інформації у навчальному процесі розрізняють:

- пряме навчання – викладач у доступній формі послідовно викладає основні поняття, закони та принципи предмета;
- дослідження припускає залучення студентів у проблемну ситуацію та самостійний пошук відповідей;
- моделювання представляє собою участь у схематичному поданні реальних життєвих ситуацій;

- спільне навчання означає роботу студентів у групах над конкретною частиною матеріалу.

Методи навчання

Рис. 5.1. Класифікація методів навчання

Ще одна класифікація – класифікація методів за характером (ступенем самостійності та творчості) діяльності студентів. Так, виділяють п'ять методів навчання, при чому у кожному з наступних ступінь активності та самостійності у діяльності студентів зростає [89]:

Пояснювально-ілюстраційний метод. Студенти здобувають знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» виді. Сприймаючи та осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються у рамках репродуктивного (відтворювального) мислення. У вузі даний метод знаходить найбільш широке застосування для передавання великого масиву інформації.

Репродуктивний метод. До нього відносять застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкцією, правилами в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях.

Метод проблемного викладу. Використовуючи найрізноманітніші джерела і засоби, викладач, перед тим як викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальну задачу, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленої задачі. Студенти ніби стають свідками та співучасниками навчального пошуку.

Частково-пошуковий (евристичний) метод. Полягає в організації активного пошуку розв'язання висунутих у навчанні (або самостійно сформульованих) пізнавальних задач або під керівництвом викладача, чи на основі евристичної програми і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється викладачем або студентами на основі роботи над програмами (у т.ч. і комп'ютерними) та навчальними посібниками. Такий метод, один з різновидів якого – евристична бесіда –

перевіреній спосіб активізації мислення, збудження інтересу до пізнання на семінарах і колоквиумах.

Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і задач та короткого усного чи письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть нагляд і виміри, виконують інші дії пошукового характеру. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються у дослідницькій діяльності найбільш повно. Методи навчальної роботи безпосередньо переростають у методи наукового дослідження.

3. Оптимальний вибір методу навчання

У педагогічній літературі представлено широкий спектр методів навчання. Але які методи навчання містять оптимальні навчальні можливості? Підхід, в якому вдало узагальнено алгоритм «оптимальний вибір методу навчання», запропонував Ю.К. Бабанський. *Він складається з семи кроків:*

- Рішення про те, чи буде матеріал вивчатися самостійно чи під керівництвом педагога; якщо студент може без зайвих зусиль і витрат часу достатньо глибоко вивчити матеріал самостійно, допомога педагога виявиться зайвою. В іншому випадку в тій чи іншій формі вона необхідна.
- Визначення співвідношення репродуктивних і продуктивних методів. Якщо є умови, перевага повинна віддаватися продуктивним методам.
- Визначення співвідношення індуктивної і дедуктивної логіки аналітичного і синтетичного шляхів пізнання. Якщо емпірична база для дедукції і аналізу підготовлена, дедуктивні і синтетичні методи цілком під силу для дорослої

людини. Вони як найбільш суворі, економні є найбільш близькими до наукового викладу.

- Міри і способи поєднання словесних, наочних, практичних методів.
- Рішення про необхідність введення методів стимулювання діяльності студентів.
- Визначення «точок», інтервалів, методів контролю і самоконтролю.
- Обмірковування запасних варіантів на випадок відключення реального процесу навчання від запланованого.

Які б методи навчання не використовувались для підвищення ефективності професійної освіти важливо створити такі психологічні, викладацькі умови, в яких студент може зайняти активну особисту позицію та повною мірою виявити себе як суб'єкт навчальної діяльності.

Універсально ефективних або неефективних методів не існує. Усі методи навчання мають свої сильні та слабкі сторони, і тому в залежності від цілей, умов, існуючого часу необхідно їх оптимально поєднувати. Ось чому, точніше кажучи: «Процес навчання може бути активним (де студент бере участь як суб'єкт власного навчання) або пасивним (де студент відіграє тільки роль об'єкта будь-якого впливу).

Якість освіти складається з якості навчання і якості виховання. Якість навчання може бути досягнутою тільки у результаті забезпечення ефективності кожної сходинки навчання. Тобто, **весь процес навчання будується за схемою:**

сприйняти – осмислити – запам'ятати – використати – перевірити. Для того, щоб досягти якості навчання, необхідно послідовно пройти через усі ці сходинки

пізнавальної діяльності. Використання різноманітних форм і методів у процесі навчання сприяє підвищенню якості навчання.

Основні форми та методи навчання, які сприяють підвищенню якості навчання – це: рольові ігри, ділові ігри, семінари, повторно-узагальнюючі заняття, конференції, диспути, діалоги, проблемне навчання, самостійна робота, захист рефератів, індивідуальна робота, творчі роботи, доповіді, повідомлення; тестування, програмований контроль, дослідна робота та ін.

„Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ” затверджено наказом Міністерства освіти України від 02.06.1993 р. за № 161 (Додаток Б).

4. Мотивація у навчанні

Важливу роль у навчальному процесі відіграють методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності. До них належать методи формування пізнавальних інтересів і методи формування почуття обов'язку та відповідальності у навчанні.

Методи формування пізнавальних інтересів вимагають застосування таких прийомів: 1) створення емоційно-моральних ситуацій, ситуацій цікавості, цікавих аналогій, здивування (внаслідок незвичайності наведеного факту, парадоксальності досвіду тощо); 2) зіставлення наукових та життєвих тлумачень, наприклад, явищ природи.

Важливішим прийомом цих методів є емоційна, яскрава, якоюсь мірою художня мова педагога, що захоплює слухачів та стимулює їх навчально-пізнавальну діяльність.

Цінним методом стимулювання інтересу до навчання може бути **метод пізнавальної ділової гри**. Він з'явився у педагогіці порівняно недавно (близько 30 років тому). Для сучасної освіти ділові пізнавальні ігри важливі передусім тим, що можуть активізувати навчальний процес, а також слугують засобом розвитку теоретичного і практичного мислення, актуалізації знань. Основними

компонентами гри є сценарій, ігрова обстановка і регламент. Сценарій включає характеристику ігрової обстановки, правила гри та опис виробничої обстановки. Гру можна проводити перед викладенням нового матеріалу (лекції), після нього або організувати на її основі весь матеріал. Досвід показує, що навчальні ігри порівняно з традиційним навчанням мають багато переваг, особливо на практичних заняттях: ті, хто навчається проявляють працездатність при вивченні програмного матеріалу, тому що гра цікава для них.

До методів стимулювання і мотивації навчання належить **метод створення пізнавальної суперечки** (навчальні дискусії, навчальні диспути). Його призначення – створення підвищеного інтересу до теми. Включення тих, хто навчається до ситуацій наукової суперечки не тільки поглиблює його знання, а й викликає на цій основі особливий інтерес до навчання. Як бачимо, пізнавальний інтерес до навчання виникає не сам по собі; він залежить від тих потреб і мотивів, що спонукають людину до діяльності.

Мотиваційна сторона процесу навчання має три групи мотивів:

- зовнішні (заохочення і покарання);
- змагальні (успіх порівняно з ким-небудь-то або із самим собою);
- внутрішні (що розкриваються як поле для плідної діяльності).

Внутрішні мотиви забезпечують найбільш стійкий інтерес до навчання. Тому правильне розуміння мотивації слугує необхідною передумовою продуктивної праці викладача, який використовуючи інноваційні методи і підходи до навчання, активізує, цілеспрямовано розвиває та поглиблює пізнавальний інтерес до предмета вивчення, залучаючи тих, хто навчається, до експериментальної діяльності, застосовуючи форми і методи активного навчання (проблемного та інших видів).

Розвитку і поглибленні пізнавальних інтересів тих, хто навчається важливе місце займають **методи і прийоми самостійної роботи** студентів. До них відносять методи роботи з підручником, довідковою літературою, виконання завдань за алгоритмом, проведення експериментів, аналізу тими, хто навчається невідомих

для них ситуацій, генерування суб'єктивно нової інформації, методика написання курсових і дипломних робіт [88].

Відзначимо, що без навиків самостійної роботи, без стійкого прагнення до постійного удосконалення знань у процесі самостійної роботи навчання у вузі неможливе.

В процесі самостійної діяльності студент повинен:

- оволодіти загальними прийомами її раціональної організації;
- навчитися виокремлювати пізнавальні задачі та обирати способи їх розв'язання;
- виконувати вмільй і оперативний самоконтроль за правильністю розв'язання поставленої задачі;
- вносити корективи у самостійну роботу;
- удосконалювати навички реалізації теоретичних знань;
- аналізувати загальний підсумок роботи, порівнювати ці результати з визначеними раніше, намічати шляхи їх усунування у подальшій роботі.

Організація самостійної роботи та загалом вибір методів навчання дають більший ефект у тому випадку, коли викладач відмінно знає свою дисципліну, а також педагогічні і психологічні закономірності процесу навчання.

План семінарського заняття:

1. Понятійний апарат процесу навчання.
2. Класифікація методів навчання.
3. Алгоритм оптимального вибору методу навчання.

4. Методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності

Контрольні питання та завдання:

1. Визначте й охарактеризуйте процес навчання. Що таке „метод навчання”. Які ще існують у педагогічній літературі погляди щодо його ролі і визначення?
2. У чому відмінність методів навчання від прийомів? Які задачі вони вирішують?
3. Охарактеризуйте шляхи методу навчання.
4. За якими ознаками відбувається систематизація методів навчання?
5. Які методи навчання розрізняють за джерелом передачі знань?
6. Які методи навчання виділяють за ступенем участі суб'єктів освітнього процесу у створенні навчального матеріалу?
7. Які методи навчання розрізняють за способом передавання інформації у навчальному процесі?
8. Які методи навчання розрізняють за характером діяльності студентів?
9. Охарактеризуйте евристичний та дослідницький методи навчання.
10. Позначте алгоритм «оптимальний вибір методу навчання».
11. За якою схемою будується загальний процес навчання? Як досягти якості навчання?
12. Які методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності вам відомі? Які прийоми навчання застосовують за методів формування пізнавальних інтересів?
13. У чому полягає цінність методу пізнавальної ділової гри як засобу стимулювання інтересу до навчання та призначення методу створення пізнавальної суперечки як засобу стимулювання і мотивації навчання?
14. Назвіть групи мотивів мотиваційної сторони процесу навчання? Які з них забезпечують найбільш стійкий інтерес до навчання?
15. Яке місце займають методи і прийоми самостійної роботи у розвитку і поглибленні пізнавальних інтересів студентів?

**Тест для перевірки здобутих знань за темою:
Методи і мотивація навчання у вищій школі**

1. За яких умов успішніше і раціональніше досягається мета навчання?

- а) за застосування методів навчання;
- б) за застосування форм навчання.

2. Логічна побудова викладення матеріалу, що веде до пізнання, яке розвиває поняття, - це...?

- а) прийом навчання;
- б) шлях методу навчання.

3. Володіння якими прийомами навчання передбачає постановку проблеми, виявлення ознак, порівняння, висновки, узагальнення?

- а) логічними;
- б) організаційними;
- в) технічними.

4. Який зі шляхів методу навчання полягає у русі від фактів до узагальнення?

- а) індуктивний;
- б) дедуктивний.

5. Які ще класифікаційні ознаки методів навчання вам відомі?

- а) за джерелом передачі знань;
- б) за ступенем участі суб'єктів освітнього процесу у створенні навчального матеріалу;
- в) ?;
- г) ?.

6. За джерелом передачі знань розрізняють такі методи навчання?:

- а) словесні, активні, наочні;
- б) наочні, практичні, інтерактивні;
- в) словесні, наочні, практичні.

7. За ступенем участі суб'єктів освітнього процесу у створенні навчального матеріалу виділяють наступні методи:

- а) інтерактивний, практичний, моделювання;
- б) академічний, активний, інтерактивний;
- в) активний, пряме навчання, дослідження.

8. За способом передавання інформації у навчальному процесі розрізняють такі методи:

- а) наочний, пряме навчання, спільне навчання, дослідження;
- б) словесний, моделювання, пряме навчання, спільне навчання;
- в) пряме навчання, спільне навчання, дослідження, моделювання.

9. Інтерактивний метод навчання означає:...

- а) здобування знань за допомогою самостійної роботи студента;
- б) здобування знань за допомогою спільної роботи учасників пізнавального процесу.

10. За якого з методів навчання діяльність студентів носить алгоритмічний характер?

- а) репродуктивного;
- б) пояснювально – ілюстраційного;
- в) проблемного викладу.

11. Застосування якого з методів навчання найбільше сприяє розвитку ініціативності, самостійності і творчості студентів?

- а) евристичний ;
- б) дослідницький;

в) репродуктивний.

12. Який етап закінчує загальний процес навчання?

- а) сприйняття;
- б) осмислення;
- в) запам'ятовування;
- г) використання;
- д) ?.

13. Який із методів стимулювання і мотивації навчання не незвано?

- а) метод пізнавальної ділової гри;
- б) методи і прийоми самостійної роботи;
- в) ?.

14. Яка із трьох груп мотивів розкривається як поле для плідної діяльності?

- а) зовнішні мотиви;
- б) внутрішні мотиви;
- г) змагальні мотиви.

15. Які мотиви забезпечують найбільш стійкий інтерес до навчання?

- а) внутрішні;
- б) зовнішні;
- в) змагальні.

Лекція №6

Лекція як організаційно-методична форма навчання

План

1. Характеристика методу прямого навчання
2. Лекція: сутність, функції та види
3. Структура та підготовка лекції
4. Варіанти читання лекції

1. Характеристика методу прямого навчання

Пряме навчання – це структурований, послідовний, зрозумілий виклад основних понять, законів і принципів предмета. Новий матеріал пропонується невеликими "порціями", періодично перевіряється його засвоєння, повторно пояснюються складні моменти. Матеріал супроводжується статистичними даними, наочними посібниками. Метод прямого навчання широко використовується у викладанні економічних дисциплін. Пряме навчання носить здебільшого пасивний характер. Студенти "проковтують" знання, щоб відтворити їх через певний проміжок часу. Проте студенти можуть бути залучені в освітній процес за допомогою питань, прикладів, вправ.

Формами прямого навчання є: лекція, дискусія, ролева гра.

Переваги методу прямого навчання полягають у наступному: 1) послідовно і зрозуміло викладається основний зміст предмета, упорядковуються і пояснюються складні поняття; 2) високий ступінь управління процесом навчання з боку викладача дозволяє ефективно використовувати час; 3) аналізуються зв'язки між різними ідеями, ставляться під сумнів існуючі переконання. **В якості недоліків методу прямого навчання слід відзначити такі:** 1) студенти є пасивними учасниками освітнього процесу; 2) високий рівень контролю слабо стимулює творчість студентів.

2. Лекція: сутність, функції та види

Слово "лекція" (від лат. "lectio" – читання) початково являла собою публічне читання тексту книг або зошитів, в які дослівно переписувалися книги. У середні віки лекції разом з диспутами відігравали основну роль в передачі знань слухачам, оскільки книги були рідкістю.

Лекція – це логічно стрункий, системний, глибокий і зрозумілий виклад навчального матеріалу. Лекція має визначену тему. Метод лекції передбачає ознайомлення студентів з її планом, що дає змогу слідкувати на послідовність розкриття теми. Важливим є занотовування основних тез, положень з теми (конспектування за викладачем). Призначення лекції у навчальному процесі не в тому, щоб надати усю інформацію за темою, а щоб допомогти освоїти фундаментальні проблеми курсу, опанувати методи наукового пізнання, запропонувати новітні досягнення наукової думки. Лекції бувають: **навчальними і публічними**. Головні вимоги до лекції: науковість, доступність,

єдність форми і змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять.

У навчальному процесі лекція виконує: методологічну, організаційну та інформаційну функції. Усі інші форми навчальних занять – семінари, лабораторні заняття, курсове і дипломне проектування, практика, консультації, заліки та іспити – пов'язані з лекцією, спираються на фундаментальні положення та висновки. У деяких випадках лекція є основним джерелом інформації, наприклад, за відсутності підручників, навчальних посібників з нових курсів. Лекція розкриває понятійний апарат конкретної області знання, її проблеми, дає цілісне уявлення про предмет, показує взаємозв'язок з іншими дисциплінами.

Розрізняють наступні види лекцій: вступні (установчі), тематичні, заключні, оглядові. Особлива роль належить вступній лекції, оскільки саме вона готує студента до сприйняття методології і предмета конкретної дисципліни. Методично така лекція має будуватися таким чином, щоб збуджувати інтерес до даної сфери знання і давати про неї цілісне уявлення. Слід описати актуальність, практичну значущість, мету, завдання курсу, запропонувати список інформаційних джерел.

Тематичні лекції призначені для послідовного, систематичного викладу змісту курсу. Викладач пропонує глибоко осмислений і методично освоєний матеріал упродовж тривалого періоду часу. Він зобов'язаний побудувати логічну концепцію знань з тез і доповідей, повідомлень і аргументів, причин і наслідків. У **заклучних лекціях** міститься огляд ключових ідей та навчальних цілей. Така лекція дозволяє зробити висновок про досягнення поставлених цілей. Оглядові лекції присвячені якійсь проблемі, темі і дають систематизований виклад питань у певному логічному зв'язку. Найчастіше лектор зупиняється на найбільш складних проблемах, теоріях, методах. Як правило, розглядає типові помилки студентів.

Усі види лекцій логічно взаємопов'язані, вони є частинами єдиного курсу та орієнтовані на різний ступінь проникнення у матеріал, послідовність у реалізації освітніх цілей.

3. Структура та підготовка лекції

В структурі лекції виділяють три частини: **вступ, основний зміст і заключна частина.**

Вступі установлюється зв'язок теми з пройденим матеріалом, визначаються цілі, завдання лекції, формулюється план. Список інформаційних джерел можна запропонувати у вступі, а можна представити в кінці лекції. Лектор має бути стислим і виразним. На вступ відводиться 5-8 хвилин.

В основному змісті відбиваються ключові ідеї, теорія питання. По можливості викладаються різні точки зору. Подаються оціночні судження лектора. Формуються висновки після кожної логічної частини.

В третій частині лекції – заключній, робляться узагальнення і висновки в цілому за темою. Відбувається презентація майбутнього лекційного матеріалу. Викладач визначає напрями самостійної роботи студентів.

Щоб зробити хороший виступ, потрібно добре підготуватися. Східна мудрість проголошує, що „з глечика може витекти тільки те, що в ньому було”.

Існують різні рекомендації дотримання процедури при підготовці до лекції, наприклад:

Перший крок полягає у визначенні того, що' необхідно викласти, і в якій' послідовності. Для цього з'ясовується зміст теми, виділяються провідні ідеї, структурується матеріал. Лектор продумує, в якому співвідношенні запропонувати теоретичний і фактологічний матеріал. У двогодинній лекції з економічних дисциплін бажано розглянути не більше 3-4 питань.

Другий крок припускає пошук засобів, що дозволяють без втрат донести зміст матеріалу до слухачів, виділити і провести через усю лекцію ключові, провідні ідеї, положення. Йдеться про використання таких методичних прийомів, за допомогою яких активізується мислення, аудиторія залучається до діалогу, дискусії.

Третій крок – запис лекції у вигляді повного тексту або тез. Повний текст друкується на 16-17 сторінках машинописного тексту для двогодинної лекції.

Останній, четвертий крок – це перевірка результату роботи. Підготовлений текст слід промовити вголос, установити час на кожне питання.

У табл. 6.1 наведено ще один приклад підготовки лекції за шістьма етапами :

Таблиця 6.1

Етап підготовки лекції

Назва етапу	Зміст етапу	Результат етапу
Аналітичний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проблемний аналіз теми. 2. Формування основних питань. 3. Пошук відповідей на них. 4. Формування відповідей. 	Теоретична концепція лекції.
Стратегічний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення «обличчя» аудиторії. 2. Формування цільової установки. 3. Завдання і надзавдання 4. Формування тезису і цікавого заголовку. 	Робочі тези та рекламна назва.
Тактичний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підбір фактів, аргументів, ілюстрацій. 2. Вибір прийомів та засобів активізації. 3. Композиція матеріалу 	Загальний план та композиція лекції.
Редакційний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Заміна незрозумілих слів. 2. Роз'яснення незрозумілих термінів. 3. Зменшення повторів, штампів. 4. Спрощення мови. 	Читання вголос відредагованого тексту.
Робочий(аудиторний)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Орієнтація на аудиторію. 2. Тактика лекції. 3. Читання лекції. 4. Зворотний зв'язок зі слухачами. 	Лекція.
Контрольно-підсумковий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Самоаналіз: позитивні якості і вади. 2. Аналіз відгуків. 	Виправлений текст.

З даної таблиці видно, що підготовка лекції включає такий важливий компонент, як повноцінне лекційне спілкування. Лектор повинен враховувати низку вимог, щоб отримати ефективний результат, а саме:

– судження повинне формулюватися чітко, зрозуміло, недвозначно, не змінюючись упродовж доказу;

– використання наочності полегшує сприйняття і розуміння положень, що вивчаються; проте не слід перевантажувати аудиторію ілюстративним матеріалом, він має відігравати підпорядковану роль (його вимагається стільки, скільки необхідно для висвітлення питання і забезпечення уваги слухачів);

– швидке і правильне орієнтування в обстановці виступу, вміння реагувати на репліки, не піддаватися страху, зайвому хвилюванню;

– контакт зі слухачами.

Контакт логічний – це активність думки студента у відповідь на розумову діяльність викладача. Психологічний контакт забезпечує співдружність викладача і студента.

Мінімально необхідним дидактичним матеріалом для викладання теми є такі, що забезпечують: 1) ефективне використання часу (план заняття); 2) ефективне засвоєння матеріалу (база знань, наочність подання матеріалу, актуалізація знань, активність та самостійна робота); 3) ефективний зворотний зв'язок (тестовий контроль). **Будь-яке заняття передбачає наявність таких елементів, як:** організація, визначення мети заняття, мотивація, актуалізація опорних знань, подача матеріалу теми, закріплення засвоєного, завдання для самостійної роботи, контроль засвоєного. **На кожній лекції повинні бути реалізовані всі ланки процесу навчання:**

– постановка пізнавального завдання (що буде вивчатись);

– мотивація (чому це треба вивчати);

– відбір змісту, установлення послідовності його викладання;

– використання методичних засобів і дидактичних прийомів. Завершальним етапом кожної лекції є аналіз та самоаналіз лекції.

У структуру методичного забезпечення лекції входять:

– опорний конспект-схема лекції;

– перелік основних понять, що треба повторити для розуміння теми;

– перелік і пояснення основних економічних понять і концепцій або моделі засвоєння бази знань;

- визначення, якому матеріалу слід приділити особливу увагу, які можливі труднощі у його сприйнятті;
- питання, тести, завдання, задачі, графіки, ситуативні завдання, рольові вправи;
- результат – ілюстративний блок, який повинен знати і вміти студент після вивчення теми.

Конспект-схема – своєрідна база знань, відображає логіку навчального предмета, тобто послідовність змісту, порядок вивчення, зв'язки елементів і частин курсу (їх особливість – наочність).

Складаючи лекцію, слід включити в неї такі складові:

- основні терміни й поняття, які слід засвоїти і які повторити з попереднього матеріалу;
- модель бази знань даної лекції;
- план лекції;
- резюме лекції;
- література;
- ілюстративний блок лекції;
- мета лекції;
- що повинен вміти студент за темою лекції;
- труднощі, з якими може зіткнутися студент;
- форми закріплення матеріалу (тести, ігрові ситуації, задачі, завдання).

Високий професіоналізм майстерності лектора складається з багатьох факторів:

– під час лекції слід уникати монотонності, що стомлює людину, присипляє увагу й інтерес. Тому слід варіювати інтонацією, силою голосу, темпом викладу. Промова лектора має бути не лише переконлива, доказова, але й емоційна;

– матеріал слід викладати в доступній формі, причому уникати двох крайнощів: книжкового стилю викладу і розмовно-побутового. Лекторові треба бути самим собою, говорити своїми словами, а не складати мову з чужих оборотів книжкових фраз. Можна одно і те ж сказати по-різному;

– виразність промови, образність мови, вдалі вирази, порівняння, афоризми, гумор сприяють натхненню, інтелектуальному підйому. Невиразне вимовляння, сухість, безбарвність лекції ведуть до збоїв в лекційному спілкуванні;

– неприпустимо, щоб текст володів лектором, механічне читання заздалегідь підготовленого матеріалу. Живе спілкування і діалог з аудиторією сприяють повноцінному спілкуванню. Частіше використовується запитально-відповідна форма подачі матеріалу. Існують прийоми прихованого і відкритого діалогу. Прихований діалог існує, коли сам же лектор відповідає на поставлені питання. Відкритий діалог існує, коли висловлюються самі студенти: "А як ви міркуєте,... Як пояснити...? Які аргументи наведете на захист...?" Можна використовувати прийом персоніфікації : "Уявіть собі, що ви...";

– лекцію слід читати, спостерігаючи, як засвоюється матеріал слухачами, реагуючи на їх репліки, рух очей;

– промова повинна перериватися паузами. Роль пауз в лекційному спілкуванні полягає в наступному: пауза потрібна для ефективного засвоєння матеріалу, тому що максимальна тривалість уваги слухача – 20 хвилин; паузи – цей засіб мобілізації уваги для повідомлення висновку, важливого факту. Паузи заповнюються наступною інформацією: біографією вчених-економістів, людей науки, культури, політики; яскравими фактами з різних областей знання; засобами наочності; включенням розрахунків; гумором.

Отже, процедура підготовки до лекції складна і трудомістка, вимагає великої напруги, зусиль. Проте, якщо лекція прочитана на відповідному теоретичному і методичному рівні, вона має величезну пізнавальну цінність.

4. Варіанти читання лекції

Щоб лекція була ефективною, використовують різні варіанти її читання:

Усне есе припускає професійний в теоретичному і методичному плані виклад конкретного питання. Але це вистава одного актора, аудиторія у кращому випадку залучена до "внутрішнього діалогу" з викладачем. Така лекція є продуктом, створеним одним тільки викладачем, а студентам залишається роль пасивних слухачів.

Усне есе-діалог дає можливість взаємодіяти викладачеві зі студентами, які залучаються до роботи за допомогою використання прийомів прихованого і відкритого діалогу.

Лекція за участі студентів полягає в тому, що основні ідеї студентів записуються на дошці. Вони систематизуються певним чином, структуруються. Кожен студент може скласти план і прокоментувати останній. Остаточний план, розроблений з численних ідей студентів, записується на дошці. Умови успішного лекційного спілкування: самостійна підготовка учасників освітнього процесу; вільне і відкрите обговорення матеріалу; довіра до викладача.

Лекція з використанням постановки і вирішення проблеми. Така лекція розпочинається з питання, парадоксу, загадки, збуджуючим інтерес студентів. Відповідь, як правило, до кінця заняття визначається. Студенти пропонують власні варіанти вирішення проблеми. Якщо консенсус не досягається, викладач дає більший обсяг інформації, навідну інформацію. Як правило, більшість студентів здогадуються про кінцевий результат ще до проголошення його викладачем.

Лекція з процедурою пауз припускає чергування міні-лекцій з обговореннями. Кожні 20 хвилин висвітлюється важлива проблема, потім 5-10 хвилин вона обговорюється. Можна спочатку обговорити в малих групах, а потім запросити когось висловити свою думку від групи. Після обговорення відбувається ще одна мікролекція. В результаті такого обговорення кожен учасник педагогічної взаємодії отримує зворотний зв'язок. За такої організації навчального процесу студенти відповідальніше ставляться до навчання.

Лекція-диспут, контрольована викладачем. Аудиторія поділяється на групи: прибічників цієї концепції, опозицію й арбітрів. Студенти роблять свій вибір і вчаться відстоювати власну точку зору. Викладач організовує дебати і коригує обговорення, наприкінці заняття пропонує своє бачення проблеми і підводить підсумки.

Вибір варіанта лекції визначається освітніми цілями, індивідуальним стилем викладача. Щоб отримати зворотний зв'язок, зрозуміти, що думають, відчувають студенти, викладачеві слід шукати спосіб активізації аудиторії, "запалити в їхніх серцях вогонь", мотивувати до подальшого навчання.

План семінарського заняття:

1. Теоретичні питання:

Лекція як форма прямого методу навчання: поняття, функції, види. Структурний зміст і порядок підготовки лекції. Застосування варіантів читання лекції у навчальному процесі.

2. Практикум:

Проведення мікро заняття (можна зробити відеозапис мікро лекцій). Студенти розбиваються на малі групи (8-10 осіб) і кожний читає лекцію у своїй підгрупі протягом 10 хвилин. Учасники малої групи оцінюють виступ кожного за певним списком критеріїв.

За основу можна взяти список критеріїв оцінки мікролекції, розроблений Міжнародним Центром Економічної і Бізнес-Освіти:

Список критеріїв мікрзанянь

Методична площина		
1. Пояснення матеріалу	Нечітке	1, 2, 3, 4, 5,
	Виключно зрозуміле чітке,	
2. Використання прикладів	Слабке	1, 2, 3, 4, 5,
	Достатнє	
3. Темп пояснення	Непідходящий	1, 2, 3, 4, 5,
	Відповідний	
4. Використання наочних посібників	Неадекватне	1, 2, 3, 4, 5,
	Адекватне	
5. Доступність наочних посібників	Важко сприймати	1, 2, 3, 4, 5,
	Легко сприймати	
6. Використання питань, що залучають студентів до дискусії	Слабка активізація	1, 2, 3, 4, 5,
	Сильна активізація	
7. Відповіді на питання/коментарі студентів	Неефективні	1, 2, 3, 4, 5,
	Ефективні	
8. Тон викладу	Монотонний	1, 2, 3, 4, 5,
	Енергійний	
Предметна площа		
9. Надання ідей/тем	Безладне	1, 2, 3, 4, 5,
	Добре організоване	
10. Ключові ідеї	Не підкреслені	1, 2, 3, 4, 5,
	Особливо виділені	
11. Обсяг матеріалу за відведений час	Неоптимальний	1, 2, 3, 4, 5,
	Оптимальний	
12. Знання теми	Слабке	1, 2, 3, 4, 5,
	Сильне	
Міжособистісні стосунки		
13. Захопленість викладача	Байдужість	1, 2, 3, 4, 5,
	Дуже захоплений(а)	
14. Захопленість студентів	Байдужість	1, 2, 3, 4, 5,
	Дуже захоплені	
15. Безпосередній контакт з аудиторією	Недостатній	1, 2, 3, 4, 5,
	Хороший	

Контрольні питання та завдання:

1. У чому полягають особливості методу прямого навчання?
2. Назвіть позитивні і негативні сторони прямого навчання.
3. Чим відрізняється лекція від публічного виступу на мітингу?

4. Яке призначення лекції у навчальному процесі?
5. Які основні структурні елементи виокремлюють у лекції?
6. Назвіть етапи підготовки лекції. У чому їхній зміст і результат?
7. Охарактеризуйте методичне забезпечення лекції.
8. Що слід робити лекторові, щоб добре виступити в аудиторії?
9. Назвіть умови повноцінного лекційного спілкування.
10. Яка роль пауз в лекційному спілкуванні?
11. Назвіть відомі Вам варіанти читання лекції. У чому їхня сутність?
12. Яким з варіантів читання лекції Ви віддали б перевагу і чому?
13. Підготувати мікролекцію з економічних дисциплін на бажану тему.

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

1. У чому полягає одна з переваг методу прямого навчання?

- а) високий ступінь управління процесом навчання з боку викладача
- б) високий рівень контролю процесу навчання з боку викладача

2. Який характер має прямий метод навчання?

- а) активний
- б) пасивний

3. Назвіть форми прямого методу навчання

- а) семінари, лабораторні заняття
- б) лекція, дискусія, ролева гра
- в) консультації, заліки, іспити

4. Яка з функцій лекції не названа?

- а) методологічна
- б) інформаційна

5. Яка з лекцій готує студента до сприйняття методології і предмета конкретної дисципліни, збуджує інтерес до даної сфери знання і дає про неї цілісне уявлення?

- а) тематична
- б) вступна
- в) заключна
- г) оглядова

6. В якій із частин лекції викладач визначає напрям самостійної роботи студента?

- а) вступ
- б) заключна частина
- в) основний зміст

7. Який з прийомів запитально-відповідної форми подання матеріалу припускає відповіді самого лектора на поставлені питання ?

- а) відкритий діалог
- б) прихований діалог

8. В якій із лекцій студентам відводиться роль пасивних слухачів?

- а) лекція з використанням постановки і вирішення проблеми
- б) усне есе
- в) лекція з процедурою пауз

9. Яка з лекцій розпочинається з питання, парадоксу, загадки, збуджуючи інтерес студентів?

- а) лекція з використанням постановки і вирішення проблеми;
- б) усне есе
- в) усне есе-діалог
- г) лекція за участі студентів
- д) лекція з процедурою паузи,
лекція-диспут

10. Яка з лекцій контролюється викладачем?

- а) лекція з використанням постановки і вирішення проблеми
- б) усне есе
- в) усне есе-діалог
- г) лекція-диспут
- д) лекція за участі студентів
- е) лекція з процедурою пауз

Лекція №7

СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

План:

1. Види практичних навчальних занять.
2. Методика підготовки і проведення семінарських, практичних і лабораторних занять з економічних дисциплін.

1. Види практичних навчальних занять

Слід наголосити, що навіть найблискучіша лекція не може навчити. Навчитися будь-чому людина може тільки сама. Джерелом творчих знань є тільки особисті практичні вправи, під час яких студент сам може зробити те, чому його навчили на лекції. Можна сказати, що практичні вправи у вигляді семінарів, практичних занять, колоквиумів, практикумів, дають можливість проробити самому розумову теоретичну роботу. Під час лабораторних занять студенти у доповнення до цього набувають навички „роботи руками”.

Семінар як організаційна форма навчання орієнтує студента на виявлення більшої самостійності у навчально-пізнавальній діяльності, тому що в ході семінару поглиблюються, систематизуються та контролюються знання, отримані в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою. Часто тема семінару є загальною для всієї групи студентів, і кожний з них робить повідомлення з окремого питання. Іноді викладач розподіляє загальну тему між декількома студентами заздалегідь. Повідомлення або доповіді семінару обговорюються, студенти виступають з доповненнями і зауваженнями. Таким чином, семінари навчають студентів вмінню чітко викладати свої думки, аргументувати власні судження, вести наукову полеміку, враховувати точку зору опонентів. Крім цього, в ході семінару виявляються недостатньо зрозумілі й освоєнні питання, положення.

Отже, семінарські заняття означають дискусію* з окресленої проблеми.

Дискусія* – одна з найдавніших форм організації навчання. Умовами проведення дискусії є такі:

- усі учасники дискусії мають бути готовими до неї;

- кожен учасник повинен мати чіткі стислі тези свого виступу;
- можна практикувати “розминку” для активізації дискусії;
- дискусія має бути спрямована на з’ясування істини, а не на словесне змагання учасників.

Для розвитку здатності конструктивного мислення фахівці пропонують метод рольових тріад. *У дискусії розрізняють такі етапи:*

1) сприймання предмета дискусії – створення узагальненого уявлення про проблему, для цього необхідна інформація, загальнонаукові поняття та категорії, спеціальні знання й установки;

2) аналіз предмета дискусії – обговорення проблеми, доповнення інформації (для цього використовуються різні засоби: функціональний аналіз, узагальнення, методи прогнозування, інтуїція, уява та ін.);

3) оцінка предмета дискусії – оптимістична чи реалістична;

4) прийняття рішення – результат дискусії (підсумовування недоліків, формулювання висновків “за” і “проти”, причин і наслідків).

Тому у процесі навчання слід ознайомлювати студентів з різними економічними виробничими ситуаціями, у процесі аналізу їх вирішення закладаються основи економічного мислення. **Виробнича ситуація** – поєднання організаційних, технічних, економічних, соціальних умов та обставин, які створюють обстановку, стан, проблему. Аналіз будь-якої ситуації починається із постановки проблеми. За

характером виділяють *аналітичні (причинні) проблеми* (чому відбувається падіння виробництва); *синтетичні проблеми* (як подолати інфляцію); *проблеми вибору* (яким способом досягнути економічного зростання).

Мета семінарських занять – навчити студентів логічно висловлювати й обґрунтовувати свої думки із будь-якої проблеми. Семінарські заняття поділяють на підготовчі (просемінарські), власне семінарські заняття, “предметні” семінари-конференції. **Просемінар** – ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, першоджерелами і методикою роботи над ними (складання конспектів, тез доповідей).

Розрізняють такі види власне семінарських занять:

- розгорнута бесіда за заздалегідь відомим планом;
- невеликі доповіді студентів (повідомлення)– обговорення доповідей і творчих робіт, коментоване читання, розв'язування задач;
- диспут.

Семінарська форма занять передбачає обговорення проблем, що стосуються раніше прочитаної лекції чи розділу курсу. Готуючись до семінару, студенти можуть працювати над повідомленнями з окремих питань, проводити спостереження, збирати певний фактичний матеріал, відвідувати музеї, читати додаткову літературу, знайомитись з документами. Семінар-конференцію проводять після вивчення певного розділу програми. У підготовці до нього використовують більше джерел інформації: тривалі спостереження, зібраний фактичний матеріал, додаткову літературу тощо. На завершення викладач аналізує та оцінює зміст доповідей, стисло характеризує виступи, за потреби робить доповнення й виправляє помилки, радить студентам, як працювати над проблемою надалі, якщо вона їх зацікавила. ***Основні функції семінару можуть бути позначено так:***

- навчально-пізнавальна: закріплення, розширення, поглиблення знань, отриманих на лекціях і в ході самостійної роботи;
- навчаюча: школа публічного виступу, розвиток навиків відбору та узагальнення інформації;
- спонукальна: спонукання на основі аналізу стану підготовки до більш активної і цілеспрямованої роботи;
- виховна: формування світогляду і переконань, виховання самостійності, сміливості, наукового пошуку, вміння змагатися;
- контролююча: контроль за рівнем знань і якістю самостійної роботи студентів.

Практичне заняття – це форма організації навчального процесу, що припускає виконання студентами по завданню і під керівництвом викладача однієї чи декількох практичних робіт. І, якщо на лекції основна увага студентів зосереджується на роз'ясненні теорії конкретної навчальної дисципліни, то практичні заняття служать для навчання методам її застосування. Як правило,

практичні заняття ведуться паралельно із читанням усіх основних курсів. Головною метою практичних занять є засвоєння методу використання теорії, придбання професійних вмінь, а також практичних вмінь, необхідних для вивчення наступних дисциплін. Різновидом практичних занять є тренінг, що представляє собою систему вправ, спрямованих на розвиток та удосконалення певних навиків, необхідних для безпомилкового виконання конкретних видів практичної діяльності. Проведення практичних занять може відбуватися використанням різних методик “*мозкового штурму*”, заснованих на психологічному ефекті колективної активації розумової діяльності, та спрямованих на формування творчої групи студентів, яким ставиться *мета* – *вирішити завдання за певний час*. Для проведення заняття, використовуючи методику “*мозкового штурму*”, застосовують такі методи групової роботи, як: “*мозковий обмолот*”, “*синектика*”. “**Мозковий обмолот**” – це типова техніка висування ідей. **Синектика** – один із методів організації творчого мислення, що дає позитивні результати в умовах підготовленого колективу. Мозкова атака є своєрідним поєднанням “евристичного діалогу” Сократа і механізму вільних асоціацій творчого колективу.

Лабораторні заняття є однією з найефективніших форм навчальних занять вузу. На цих заняттях студенти засвоюють конкретні методи вивчення дисципліни, навчаються експериментальним способам аналізу дійсності, вмінню працювати з приборами і сучасним обладнанням. Саме лабораторні заняття дають наочне уявлення про явища і процеси вивчення, на них студенти засвоюють постановку і ведення експерименту, навчаються вмінню спостерігати, оцінювати отримані результати, робити висновки та узагальнення. Отже, провідною метою лабораторних робіт є оволодіння технікою експерименту, вміння вирішувати практичні задачі шляхом поставки експерименту.

Колоквіум (від лат. „colloquiurfl” – співбесіда) – вид навчально-теоретичних занять, що представляє собою групове обговорення під керівництвом викладача досить широкого кола питань, наприклад, стосовно самостійно великого розділу лекційного курсу. Колоквіум проходить, як правило, у формі дискусії, у ході якої студентам надається можливість висловити свою точку зору на розглядувану

проблему, вчитися аргументовано відстоювати свою думку, і в той самий час демонструвати глибину й усвідомленість засвоєння вивченого матеріалу. Одночасно – це й різновид масового усного опитування, що дозволяє викладачеві у порівняно невеликий проміжок часу, виявити рівень знань студентів цілої академічної групи за конкретним розділом курсу.

Практикум – вид навчальних занять, що передбачає розв’язання комплексних навчальних задач, які вимагають від студента застосування як науково-теоретичних знань, отриманих при вивченні різних навчальних курсів, так і практичних навиків, придбаних на практичних і лабораторних заняттях. Отже, головна відмінність практикуму від інших форм навчальних занять – це його міждисциплінарний та комплексний характер. Проводиться практикум, як правило, в умовах, наближених до умов майбутньої професійної діяльності.

2. Методика підготовки і проведення семінарських, практичних і лабораторних занять з економічних дисциплін

Важливою складовою навчального процесу вузу є *семінарські, практичні і лабораторні заняття*. Їхню специфіку і місце у системі навчального процесу можна визначити такими обставинами:

- на них відводиться від $\frac{1}{3}$ до $\frac{1}{2}$ усього часу, що виділяється на вивчення економічних дисциплін;
- вони створюють найбільш сприятливі можливості для поглибленого вивчення економічної теорії, вироблення самостійного творчого мислення у студентів;
- вони є тією навчальною формою, з якої починається педагогічна діяльність молодих викладачів;
- їхній успіх залежить не тільки і не стільки від викладачів, скільки від студентів.

Плани семінарських, практичних і лабораторних занять, їхня тематика, рекомендована література, мета і задачі повідомляються викладачем на вступних заняттях або у методичних вказівках до дисципліни. Підготовка до таких занять може відбуватися наступним чином:

- перед вивченням рекомендованої літератури, необхідно засвоїти основні питання плану занять, знання яких допомагає при читанні швидко знаходити необхідний матеріал по кожному з питань, не затримуючись на другорядному;
- необхідно прочитати відповідні сторінки конспекту лекцій, розділи підручників і навчальних посібників, щоб отримати загальне уявлення про місце і значення теми у курсі вивчення;
- потім слід проробити додаткову літературу та зробити записи за рекомендованими джерелами.

Записи мають першочергове значення для самостійної роботи, вони допомагають зрозуміти побудову підручника, що вивчається, виокремити основні положення, прослідкувати їхню логіку. Ведення записів сприяє перетворенню читання в активний процес, мобілізує, поряд із зоровою, і моторну пам'ять. Повноцінні записи мають відображати не тільки зміст прочитаного, але й результат розумової діяльності читача. При виконанні записів студент може дотримуватись правила: „прочитав-розібрався-зрозумів-записав”. **Основні форми записів: план (простий чи розгорнутий), виписки, тези, конспект.**

Підготовка до лабораторних занять потребує також знання і володіння технічними засобами її проведення.

У зв'язку зі значною складністю матеріалу, підготовку до практичних навчальних занять не можна відкладати на останній день. Напередодні корисно ще раз уважно прочитати записи лекцій і вже готовий конспект за темою занять, у разі необхідності усного виступу – ретельно його продумати.

Стосовно роботи на семінарі слід зазначити наступне. На семінарі кожний його учасників повинен бути готовим до виступу із усіх означених у плані питаннях, проявляти максимальну активність при їх розгляданні. Виступ має відбуватися у вільній формі, бути переконливим і аргументованим, чого можна досягти лише за хорошого володіння матеріалом. Виступ не може зводитися до простого переказу або читання конспекту. Той хто виступає, має проявити власне ставлення до теми виступу, висловити свою особисту думку, розуміння, обґрунтувати її та зробити правильні висновки зі сказаного. При цьому можна звертатися до записів конспекту семінару і лекції, безпосередньо до першоджерел,

використовувати знання додаткової економічної літератури, факти і спостереження економічного життя тощо.

Навколо такого виступу можуть спалахнути суперечки, дискусії, до участі в яких повинен прагнути кожний. А для цього необхідно уважно і критично слухати доповідача, підмічати особливості в його судженнях, помічати недоліки і можливі помилки та за необхідності, виступити, не дочікуючись заключного слова викладача. При цьому звернути увагу на неказане доповідачем або підтримати і розвинути цікаву думку, висловлену ним.

На закінчення викладач, як керівник семінару, підводить підсумки виступів. Все, що буде сказано ним, слід обов'язково відмітити у своїх конспектах та за необхідності внести в них виправлення і доповнення.

Є можливим рекомендувати наступний оптимальний „алгоритм проведення практичних занять”:

- пророблення теоретичного матеріалу теми заняття, проведення якого відбувається не шляхом повторної доповіді викладача, а шляхом постановки студентам значної кількості логічних питань, що слідує одне за одним (відповісти на 2-3 питання має кожний студент, а не лише бажаючі). Таке пророблення не є марним витрачанням дорогоцінного часу, воно окупується високою ефективністю в майбутньому;
- розв'язання вступної задачі біля дошки викликаним студентом під керівництвом викладача. При цьому викладач показує студентам, як необхідно подавати формули, робити підстановку чисел, зображувати таблиці і графіки;
- самостійне розв'язання студентами задач, записаних викладачем на дошці або вказаних у задачнику. Викладачеві при цьому необхідно безперервно обходити всіх студентів і спостерігати за ходом розв'язання кожним окремим студентом, давати індивідуальні вказівки в міру необхідності;
- за виявлення загального типового утруднення, відповідні роз'яснення необхідно зробити біля дошки, перервавши на 2-3 хвилини самостійну роботу;
- не слід стримувати роботу активних і найбільш здібних студентів, дочікуючись, поки всі розв'яжуть одну певну задачу. Їм доцільно пропонувати додаткові задачі чи розширювати вже записані на дошці;

- необхідно наполягати на тому, щоб навіть прості задачі вирішувались методично правильно: спочатку записувались необхідні співвідношення, потім в них підставлялись би чисельні величини для послідуєчих розрахунків. Слід наполягати на акуратному і навіть естетичному виді зроблених записів.

Молодим, починаючим викладачам, як і студентам, іноді здається, що розв'язання задач біля дошки ефективніше, тому що вдається розв'язати більше задач, і записи у студентів залишаються повнішими. Проте, це враження – помилкове. Справа не у кількості „побачених” і „прослуханих” задач, а у кількості вирішених самостійно; наприкінці заняття викладач має повідомити тему наступного заняття, з тим, щоб студенти могли до нього підготуватися. Необхідно також надати домашнє завдання, якщо це передбачене методикою кафедри. У цьому випадку наступне заняття повинно розпочатися з перевірки виконання задач і, можливо, з розв'язання найтипівіших з них.

Практика проведення лабораторних занять у вузі достатньо установилась:

- 1) попереднє опитування (доказовість готовності). При незадовільних відповідях, студент не допускається до лабораторної роботи, проте залишається в лабораторії і повторно готується до відповіді на контрольні питання викладача. За успішної повторної здачі, якщо до кінця заняття залишається достатньо часу, викладач може допустити студента до виконання роботи, у протилежному випадку студент виконує її у додатковий час;
- 2) проведення роботи (отримання результатів експерименту, залежностей, графіків тощо). Експеримент слід проводити усвідомлено, тобто знати мету роботи, точність, з якою необхідно проводити вимірювання, уявляти собі чи правильно протікає явище;
- 3) оформлення звіту.

Лабораторна робота вважається виконаною лише у тому випадку, коли звіт по ній прийнятий. Чим скоріше складено звіт після проведення роботи, тим менше буде витрачено праці і часу на її оформлення; здача результатів. Захист лабораторної роботи має відбуватися, як правило, у години, відведені на лабораторні заняття.

Студент може бути допущеним до наступної лабораторної роботи лише у разі, коли у нього є незахищеними не більше 2-х попередніх робіт. Студенти, які здали в установлений термін всі лабораторні роботи, можуть бути звільненими від заліку по даній дисципліні.

Проте маємо за доцільне звернути увагу молодих викладачів на деякі аспекти цього процесу:

- необхідно проявляти почуття міри при висуванні студентам вимог до знань теоретичної сторони частини курсу, що „ілюструє” лабораторна робота. Основне призначення цього виду навчання – придбання навиків роботи з технічними приладами (передусім, ЕОМ) з метою самому „побачити” характер протікання тих або інших процесів;
- слід особливо наполягати на попередньому знанні характеру залежностей, що будуть отримані, а також структурних схем, що забезпечують їхнє отримання;
- виникаючі у студентів незрозумілості при проведенні лабораторної роботи та проблеми з не отримуваними залежностями, студенти повинні вирішувати самі за допомогою лише вказівок викладача. Викладачеві при цьому слід переконатися налагодженості лабораторних приладів;
- необхідно слідкувати за тим, щоб члени студентської бригади брали на себе роль провідного бригадира по черзі, не залишаючись лише пасивними спостерігачами.

Активність студентів у лабораторії значно підвищиться, якщо викладач переконає їх у тому, що лабораторія для більшості студентів – єдиний спосіб простежити всі основні процеси, що зустрічаються у даному курсі.

Отже, успіх та ефективність практичних навчальних занять досягається лише наполегливою, ретельною підготовкою як викладача, так і студентів.

План семінарського заняття

1. Форми організації практичних навчальних занять.
2. Методика підготовки і проведення практичних навчальних занять з економічних дисциплін.

Контрольні питання та завдання

1. Які види практичних навчальних занять вам відомі?
2. У чому полягає сутність семінару як організаційної форми навчання?
3. Охарактеризуйте одну з найдавніших форм організації навчання – дискусію.
4. Яке призначення практичних занять у навчальному процесі?
5. Наведіть відмінності практикумів від практичних занять.
6. У чому полягає сутність лабораторних занять як організаційної форми навчання?
7. Що представляє собою такий вид навчально-теоретичних занять, як колоквіум?
8. Охарактеризуйте послідовність підготовки до практичних навчальних занять з економічних дисциплін.
9. У чому полягає методика проведення семінарських занять?
10. У чому полягає методика проведення практичних занять?
11. У чому полягає методика проведення лабораторних занять?

Тест для перевірки здобутих знань за темою

1. Які ще види практичних навчальних занять вам відомі?

- а) семінарські заняття;
- б) практичні заняття;
- в) лабораторні заняття;
- г) колоквіуми;

2. Який з перелічених видів практичних навчальних занять орієнтований на прояв найбільшої самостійності студентів?

- а) практичні заняття;
- б) семінарські заняття;
- в) лабораторні заняття.

3. Який із видів навчальних практичних занять передбачає рішення комплексних учбових задач?

- а) практикуми;
- б) практичні заняття;
- в) лабораторні заняття.

4. Різновидом яких занять є тренінг?

- а) практикуми;
- б) практичні заняття;
- в) лабораторні заняття.

5. Які з практичних навчальних занять дають студентам наочне уявлення про явища і процеси?

- а) семінарські заняття;
- б) практичні заняття;
- в) лабораторні заняття;
- г) колоквіуми;
- д) практикуми.

6. Яка з основних функцій семінару не названа?

- а) навчально-пізнавальна;
- б) спонукальна;
- в) виховальна;
- г) контролююча;

д) навчаюча.

7. Яка з основних функцій семінару спрямована на закріплення, розширення, поглиблення знань, отриманих на лекціях і в ході самостійної роботи?

а) навчально-пізнавальна;

б) навчаюча;

в) спонукальна;

г) виховна;

д) контролююча.

8. При проведенні яких практичних навчальних занять виникають дискусії, до участі в яких повинен прагнути кожний зі студентів?

а) семінари;

б) практикуми;

в) практичні заняття.

Що є важливішим за проведення практичних занять?

а) кількість вирішених самостійно задач;

б) кількість „прослуханих” задач.

Який етап є заключним при проведенні лабораторних робіт?

а) попереднє опитування;

б) проведення роботи;

в) оформлення звіту;

Лекція №8

Ефективність ігрових форм навчання економічним дисциплінам

План

1. Навчальні економічні ігри та їх класифікація
2. Етапи розробки ігор
3. Ефективність ігрових форм навчання економічним дисциплінам

1. Навчальні економічні ігри та їх класифікація

Освіта – це вміння зустрічати життєві ситуації. Навчання є системою викладання та вчення за допомогою різних дидактичних засобів і спільної діяльності викладача і студента. Схематично це показано на рис. 8.1 [2]:

Рис. 8.1. Навчання як система

При цьому вибір засобів і способів діяльності, як правило, здійснюється викладачем, що чітко проглядається у традиційному інформаційному навчанні. Але чим більше уваги приділяється спільній діяльності студента і викладача, тим ефективніше здійснюється весь процес навчання. Людина вчиться тою мірою, якою викладач зумів організувати її самостійну працю. А методична система як така, що педагогічно управляє самонавчанням, покликана реалізувати цілі педагогічної та дидактичної систем. Кожен викладач часом відчуває сумніви щодо вибору стратегії педагогічної діяльності, коливаючись між інформативним (традиційним) і активним (проблемним) методами навчання. За традиційною методикою процес навчання ведеться у формі монологу або діалогу: викладач пояснює – студент слухає чи викладач опитує – студенти відповідають. Традиційне навчання забезпечує певний запас інформації, але не стимулює до самостійної дослідницької діяльності

У поняття активних методик навчання входять рольові, управлінські та навчальні ігри, соціально-психологічні, педагогічні й інші тренінги, комп'ютерні

ігри – все те, що забезпечує максимальну спільну активність викладача і студентів– педагогіку співпраці [5, 7, 11, 20, 25].

Дуже важливий недолік традиційного навчання полягає в тому, що воно не розкриває процесу взаємодії людей, їхніх інтересів і потреб. Досвід показує, що після закінчення економічного вузу людина бачить, що вона вже багато забула, а те, що пам'ятає, їй потрібно застосовувати у таких комбінаціях, які вона не могла і передбачити. **Гра – це школа людських взаємовідносин, соціального досвіду, набагато ширшого, ніж сюжет конкретних ігор.** У грі немає особи, яка навчає.

Процес навчання ведеться мовою дій, учасники гри вчаться і вчать через активні обопільні контакти.

Оволодіння методикою навчання шляхом використання навчальних ігор є в певному розумінні вершиною методичної майстерності викладача. Педагогічна практика показує, що ігри – це доля активних молодих та деякої (природної, творчої) частини викладачів зі стажем, які, володіючи традиційною «педагогікою сходження», прагнуть важкої мети – «педагогіки співпраці», «навчальної діяльності через рольову гру». В їхнє завдання входить «навчити вчитися», вчитися «граючи», тобто легко, з інтересом та задоволенням. Основний девіз гри– «корисно та цікаво». Тому в навчальній діяльності у грі завжди відпрацьовуються провідні знання та навички.

У процесі проведення ігор реалізуються такі психолого-дидактичні закономірності [33, 35]:

- принцип негайного застосування знань;
- зведення абстрактних знань і понять на рівень **чуттєвого** перетворення матеріалу;
- наближення до практичного розуміння економічних категорій і закономірностей;
- менша втомлюваність учасників гри.

І нарешті, у грі втілюється основна формула педагогічної творчості: первісне абстрактне знання перетворюється на конкретне переживання.

Для позначення усієї різноманітності ігор застосовують поняття „дидактична гра” як навчальна діяльність з імітаційного моделювання систем,

явищ, процесів, а також майбутньої професійної діяльності. У практиці економічної освіти найбільш відомі: ділові ігри, тренінги, аналіз ситуацій, розробка колективних проектів, методика колективного планування курсу, організаційно-діяльнісні ігри.

2. Етапи розробки ігор

Існують два принципові підходи до розробки ігор: 1) німецький, 2) американський. Перший характеризується високим ступенем адекватності процесу, створенням складної, але точної моделі, проте виникає ризик потонути у деталях. Другий полягає в тому, що моделюються тільки генеральні закономірності. Американський підхід, навпаки, спрямований на те, щоб гра навчала мислити. За нього спочатку аналізуються кілька кращих підручників, з них обирається кілька проблемних питань. Потім створюють основні моделі цих питань, описують основні характеристики і потрібну стратегію вирішення.

При розробці гри або тренінгу весь процес навчання треба подати як цілісну систему, кінцевою метою якої є вирішення принципівих завдань навчання: 1) яким має бути студент; 2) що він має знати; 3) що він має вміти. Йдеться про необхідний комплекс особистісних і професійних якостей, заданих метою навчання. І саме ця мета є головним системостворюючим фактором у виборі тих чи інших тренінгів.

Будь-які ігри передбачають наявність таких основних етапів [58]:

- 1.вступна частина (мета ігрового заняття);
- 2.підготовча частина (правила гри);
- 3.гра (постановка завдань, саме гра);
- 4.аналіз результатів, підведення підсумків.

Ділові ігри можна будувати по-різному: або кожен гравець перед грою отримує точні інструкції, або лише приблизний перелік того, що йому доведеться зробити. Орієнтовно процедуру розробки гри зображено на рис. 8.2 [90]:

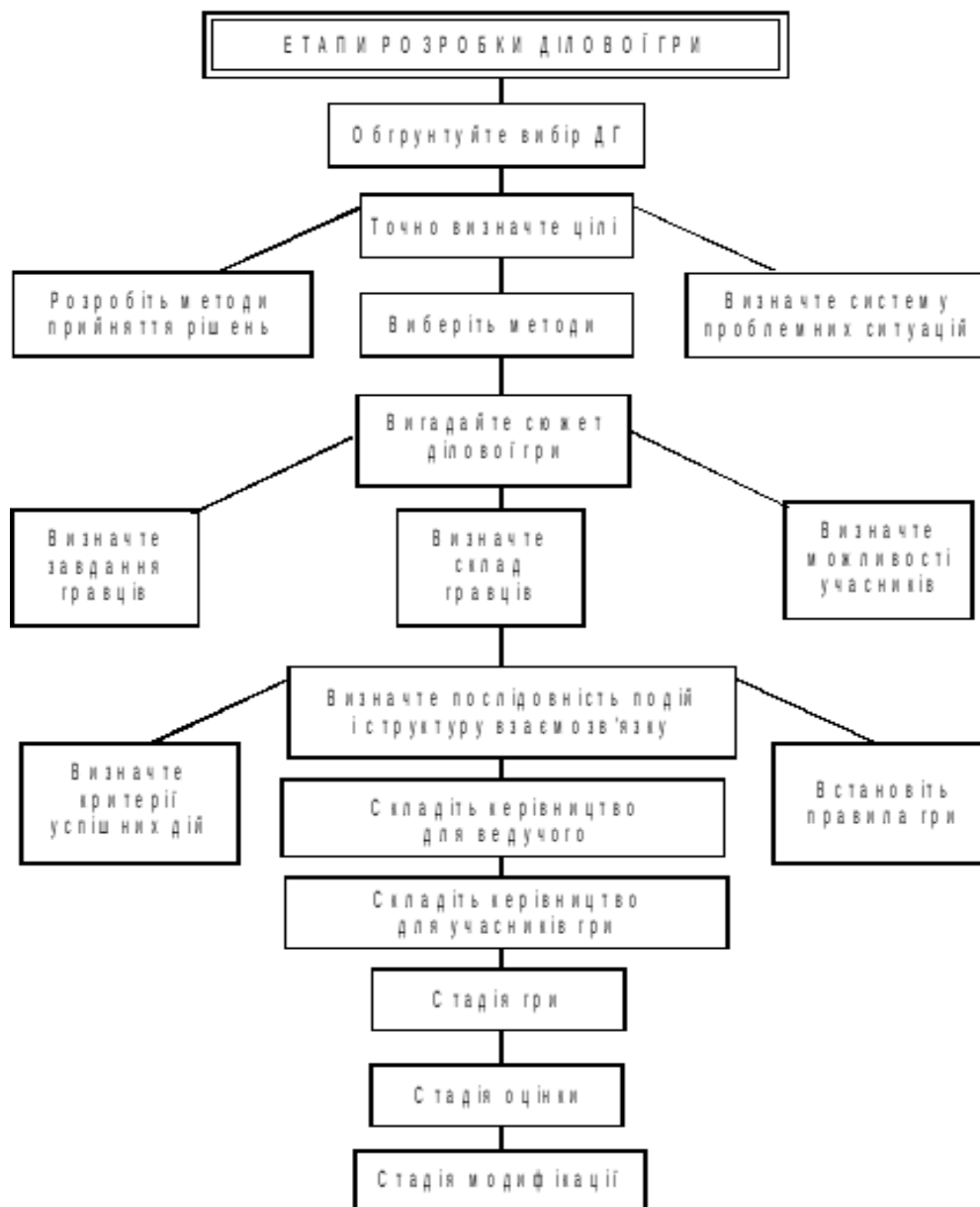

Рис. 8.2. Етапи розробки ділової гри

Взагалі необов'язково дотримуватись будь-якої чіткої процедури. Проте до опису навчальної (ділової) гри мають увійти такі обов'язкові елементи:

- об'єкт імітації та його перетворення, яке досягається в результаті гри;
- мета і завдання гри;
- галузь застосування гри, на кого її розраховано;
- суть проблемної (конфліктної) ситуації;
- комплект ролей та функцій гравців;
- правила й умови гри, документальне забезпечення її;
- система ігрових оцінок.

У викладача економіки є дві можливості: розробити власні ігрові заняття та тренінги; адаптувати вже відомі ігри. Безумовно, є і третя можливість – взагалі не використовувати ігор, але досягти у такому разі високого рівня активізації навчання навряд чи вдасться.

Економічна і соціальна перебудова в країні значно підвищує вимоги до професійної підготовки економічних кадрів. У цих умовах потрібна більш гнучка, побудована за модульним принципом система навчання в цілому та ігрового навчання зокрема. При виборі принципів використання навчальних ігор в економічному вузі перевагу слід надавати іграм «відкритого типу», організаційно-діяльнісним іграм, коли у гру можна вводити будь-який фактичний матеріал для аналізу й вирішення виробничих проблем в ігровій формі. У ділових іграх має бути реальна конфліктна ситуація, елемент змагання і можливість використання різних поєднань економічних методів управління. Оцінювати треба не тільки дії гравців, а й якість моделювання економічних методів управління. За збалансованості умовних і реальних компонентів навчально-виробничої ситуація сприймається і як навчальна, і як реальна. Гра сприяє розвитку особистості спеціаліста.

В іграх на замовлення підприємств створюються реальніші умови опрацювання студентами професійних вмінь, а участь працівників підприємств дозволяє останнім краще оцінювати якість вузівської підготовки.

3. Ефективність ігрових форм навчання економічним дисциплінам

Ефективність гри (як і принципи її побудови) залежить від тієї теорії навчання, на якій базуються її творці й організатори. Як вважають дослідники, основною теоретичною базою для проведення імітаційних ігор був біхевіоризм, в кінці 60-х років сталася переорієнтація на праці Дж. Брунера, який вважав найкращим способом набуття практичних навичок той досвід, який дають ігри, а не лекції або інші дидактичні методи. У грі, як у житті, знання і досвід набувають методом спроб та помилок. Проте ціна помилки у грі не така велика, як у реальному житті. Навчальна гра є формою навчання, в якій реалізуються частково-пошуковий, і навіть дослідницький методи навчання (ряд авторів розглядають гру як форму і метод навчання й виховання).

Та сама гра може виконувати кілька функцій [63]:

Навчаючу – розвиток таких загальнонавчальних вмінь і навичок, як пам'ять, увага, сприймання інформації різної модальності; розвиток навичок володіння рідною (іноземною) мовою.

Розважальну – створення сприятливої атмосфери, перетворення заняття на захоплюючу пригоду.

Комунікативну – об'єднання учасників гри у колектив, установлення емоційних контактів.

Релаксаційну – зняття емоційної напруженості, спричиненої навантаженням на нервову систему за інтенсивного навчання.

Психологічну – підготовка для більш ефективної діяльності, перебудова психіки і фізіології для засвоєння великих обсягів інформації.

Розвиваючу – гармонійний розвиток особистісних якостей для активізації резервних можливостей.

Виховну – психотренінг і психокорекція поведінки в ігрових моделях життєвих ситуацій.

В основі гри лежить поєднання інформаційного (репродуктивного), проблемного (евристичного) й ігрового навчання. **В ній можна спостерігати принаймні три рівні активності учасників:**

Репродуктивний – учасник гри за найсумліннішої праці не виходить за межі раніше знайденого способу дії.

Евристичний – учасник гри не задовольняється відомими, апробованими методами розв’язування задач, а шукає оригінального розв’язку.

Творчий – учасник гри, знайшовши розв’язок евристично, не спиняється на цьому, а намагається зрозуміти і використати всі його наслідки і можливості. Активність на творчому рівні якісно інша, ніж на евристичному: це вже шлях до самостійної творчості.

Які ж психічні якості розвивають окремі методи?

Метод конкретних ситуацій спрямований на удосконалення аналітичних граней розумового процесу, здатність розуміти й вирішувати реальні, не адаптовані практичні завдання не тільки з урахуванням НТІ, а й соціально-психологічних компонентів ситуації.

Ділові ігри, забезпечуючи максимальне емоційне і практичне залучення до конкретної ігрової ситуації, створюють принципово нові можливості у навчанні, дозволяючи радикально скоротити час накопичення власного соціального досвіду, перетворюють загальні знання на особистісно значущі, сприяють розвитку організаторських навичок у спеціалістів. Недарма широке використання ділових ігор дозволяє зменшити визначений для вивчення деяких дисциплін час на 30-50%.

У **соціально-економічній тематиці** потрібно моделювати не тільки явища, структуру, процеси, а й **соціальну** діяльність.

Правильна управлінська поведінка у складних і таких, що постійно змінюються, умовах – це мистецтво, хоч окремі рішення можуть базуватись на суто наукових (наприклад, економіко-математичних) засадах. Як зазначає Ю.В. Геронімус: „...саме цьому мистецтву, а не зібранню розрізнених методів і слід було б навчати управлінця. Надзвичайно важливо не тільки і не стільки інформувати його про способи управління, скільки прищеплювати йому навички активного володіння цими методами та їх комбінування у конкретних умовах”.

Ефективність імітаційних ігор як засобу пізнання і надбання, вмінь та навичок зумовлена **синтезом** у рамках однієї діяльності ігрового й пізнавального інтересів.

План семінарського заняття:

- 1.Класифікація навчальних економічних ігор.
- 2.Етапи розробки ігор.
- 3.Основні фактори ефективності економічних ігор.

Контрольні питання та завдання:

- 1.Назвіть активні методики навчання. У чому їх переваги?
- 2.Які психолого-дидактичні закономірності реалізуються у процесі проведення ігор?
- 3.Які принципові підходи до розробки ігор Вам відомі? Дайте їм характеристику.
- 4.Позначте основні етапи будь-якої економічної гри. Які обов'язкові елементи мають увійти до опису навчальної (ділової)?
- 5.Позначте етапи розробки ділової гри.
- 6.Іграм якого типу слід надавати перевагу в економічному вузі?
- 7.Які методи навчання реалізуються більшою мірою у грі?
- 8.Які функції виконує гра?
- 9.Які рівні активності учасників спостерігаються у грі?
- 10.Які психічні якості розвивають окремі методи гри?

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

1. **Які методики навчання розкривають процес взаємодії людей, їхніх інтересів і потреб, сприяють самостійній дослідницькій діяльності?**
 - а) проблемні;
 - б) інформативні.
2. **У поняття яких методик навчання входять рольові, управлінські та навчальні ігри, соціально-психологічні, педагогічні й інші тренінги, комп'ютерні ігри?**
 - а) традиційних методик;
 - б) активних методик.
3. **Дидактична гра – це...**

- а) школа людських взаємовідносин, соціального досвіду, набагато ширшого, ніж сюжет конкретних ігор;
- б) навчальна діяльність з імітаційного моделювання систем, явищ, процесів, а також майбутньої професійної діяльності.

4. Поняття дидактичної гри набагато ширше за ділову гру?

- а) так;
- б) ні.

5. Ігрові форми проблемного навчання – це...

- а) включення проблемних ситуацій у процес навчання.;
- б) спільна творча праця студентів і викладача для дослідження конкретної господарської діяльності;

6. На якому з етапів гри визначаються її правила?

- а) вступна частина;
- б) підготовча частина;
- в) саме гра;
- г) аналіз результатів.

7. Який ще рівень активності учасників спостерігається у ході гри?

- а) репродуктивний;
- б) евристичний;
- в) ?.

8. Репродуктивний рівень активності учасників гри – це...

- а) учасник гри не виходить за межі раніше знайденого способу дії;
- б) учасник гри не задовольняється відомими методами розв'язування задач;
- в) учасник гри намагається використати всі наслідки і можливості знайденого розв'язування задачі.

9. Якої функції гри не вистачає у наведеному переліку?

- а) навчальна;
- б) розважальна;
- в) комунікативна;

- г) психологічна;
- д) розвиваюча;
- е) виховна;
- ж) ?.

10. Оберіть вірне визначення:

- а) виховна функція – психотренінг і психокорекція поведінки в ігрових моделях життєвих ситуацій;
- б) виховна функція – підготовка для більш ефективної діяльності, перебудова психіки і фізіології для засвоєння великих обсягів інформації.

Лекція №9

Сутність і місце у навчальному процесі самостійної роботи студентів

План

1. Роль самостійної роботи студентів у навчальному процесі
2. Основні поняття і визначення у сфері самостійної роботи студентів
3. Мотивація студентів до самостійної роботи
4. Організація і форми самостійної роботи студентів
5. Методичне забезпечення та контроль самостійної роботи

1. Роль самостійної роботи студентів у навчальному процесі

Основне завдання вищої освіти – формування творчої особистості фахівця, здатного до саморозвитку, самоосвіти, інноваційної діяльності. Рішення цієї мети навряд чи можливо тільки шляхом передачі знань у готовому вигляді від викладача до студента. Необхідно перевести студента з пасивного споживача знань в активного їх творця, який вміє сформулювати проблему, проаналізувати шляхи її вирішення, знайти оптимальний результат і довести його правильність. Реформа вищої освіти, яка відбувається сьогодні, пов'язана за своєю суттю з переходом від парадигми навчання до парадигми освіти. У цьому плані слід визнати, що самостійна робота студентів (СРС) є не просто важливою формою освітнього процесу, а має стати його основою. Це передбачає орієнтацію на активні методи оволодіння знаннями, розвиток творчих здібностей студентів, перехід від поточного до індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб і можливостей особистості. Мова йде не просто про збільшення кількості годин на самостійну роботу. Посилення ролі СРС означає принциповий перегляд організації навчально-виховного процесу вузу, який має будуватися так, щоб розвивати вміння вчитися, формувати у студента здатності до саморозвитку, творчого застосування здобутих знань, способів адаптації до професійної діяльності у сучасному світі.

У той самий час СРС, її планування, організаційні форми і методи, система відстеження результатів є одним із найбільш слабких місць у практиці вузівської освіти і однією з найменш досліджених проблем педагогічної теорії, особливо стосовно сучасної освітньої ситуації (диверсифікація вищої освіти, впровадження освітніх стандартів, впровадження системи педагогічного моніторингу і т. ін.).

2. Основні поняття і визначення у сфері самостійної роботи студентів

У загальному випадку СРС – це будь-яка діяльність, пов'язана з вихованням мислення майбутнього професіонала. Будь-який вид занять, що створює умови для зародження самостійної думки, пізнавальної активності студента, пов'язаний з самостійною роботою. У широкому сенсі під СРС слід розуміти сукупність всієї самостійної діяльності студентів як у навчальній аудиторії, так і за її межами, в контакт з викладачем і за його відсутності.

Тобто, СРС – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або поза ними за завданням викладача, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі.

***Найбільш поширені види СРСР:** робота з підручником, навчальними посібниками, персональним комп'ютером, розв'язування задач, виконання вправ, написання рефератів, курсових робіт, самостійні спостереження, лабораторні роботи, науково-дослідницька діяльність.*

СРС реалізується:

- 1) Безпосередньо в процесі аудиторних занять – на лекціях, практичних та семінарських заняттях, при виконанні лабораторних робіт.
- 2) У контакті з викладачем поза рамками розкладу – на консультаціях з навчальних питань, в ході творчих контактів, при ліквідації заборгованостей, при виконанні індивідуальних завдань тощо.
- 3) У бібліотеці, вдома, у гуртожитку, на кафедрі при виконанні студентом навчальних і творчих завдань.

За дидактичною метою СРС можна поділити на:

- підготовчу;
- спрямовану на засвоєння нових знань, тренувальну;
- узагальнюючо-повторювальну;
- контрольну роботу.

Кордони між цими видами робіт досить розмиті, а самі види СРС перетинаються.

Завдання для СРС можуть бути фронтальними та індивідуальними.

Таким чином, самостійна робота студентів може бути як в аудиторії, так і за її межами. Тим не менш, розглядаючи питання СРС, зазвичай мають на увазі в основному позааудиторну роботу. Слід зазначити, що для активного володіння знаннями в процесі аудиторної роботи необхідно розуміння навчального матеріалу, а оптимальнішим є творче його сприйняття. В реальності ж, особливо на молодших курсах, спостерігається сильна тенденція на запам'ятовування досліджуваного матеріалу з елементами розуміння. Кафедри і лектори часто перебільшують роль логічного початку у піднесенні своїх дисциплін і не приділяють уваги проблемі його сприйняття студентами. Слабо висвічуються всередині і міждисциплінарні зв'язки, спадкоємність дисциплін виявляється досить низькою, навіть незважаючи на наявність програм безперервної підготовки. Знання студентів, не закріплені зв'язками, мають погану збереженість. Особливо небезпечно це для дисциплін, що забезпечують фундаментальну підготовку.

Хоча в освітні стандарти на позааудиторну роботу відводиться половина навчального часу студента, цей норматив у багатьох випадках не витримується. Кількість і обсяг завдань на СРС і кількість контрольних заходів з дисципліни визначається викладачем або кафедрою у багатьох, виходячи з принципу "чим більше, тим краще". Не завжди робиться навіть експертна, тобто обґрунтована особистим досвідом викладачів, оцінка складності завдання і часу, необхідного на його підготовку. Не завжди узгоджені терміни подання домашніх завдань з різних дисциплін, що призводить до нерівномірності розподілу СРС за часом. Всі ці фактори підштовхують студентів до формального ставлення щодо виконання роботи, списування та зменшення часу, що реально витрачається ними на цю роботу. Досить поширеним стало несамотійне виконання домашніх завдань, курсових проектів і робіт. Часто навчальні завдання не налаштовані на активну роботу студентів, їх виконання може бути здійснено на рівні низки формальних дій, без творчого підходу і навіть без розуміння виконуваних операцій.

Детально плануючи СРС, викладач зобов'язаний створити відповідні умови для її виконання (тут необхідна мотивація виконання тієї чи іншої діяльності, чітке визначення зв'язку цих робіт із практичною діяльністю).

3. Мотивація студентів до самотійної роботи

Активна СРС можлива тільки за наявності серйозної і стійкої мотивації. Найсильніший мотивуючий фактор – підготовка до подальшої ефективної професійної діяльності.

Серед факторів активізації СРС виділяють:

1) Корисність виконуваної роботи.

Якщо студент знає, що результати його роботи будуть використані в лекційному курсі, у методичному посібнику, у лабораторному практикумі, при підготовці публікації або іншим чином, то ставлення до виконання завдання суттєво зміниться в кращий бік і якість виконуваної роботи зростатиме. При цьому важливо психологічно налаштувати студента, показати йому, як необхідна виконувана робота. Іншим варіантом використання фактора корисності є активне застосування результатів роботи у професійній підготовці. Так, наприклад, якщо студент отримав завдання на дипломну роботу на одному з молодших курсів, він може виконувати самотійні завдання з низки дисциплін гуманітарного і соціально-економічного, природно-наукового і загально-професійного циклів дисциплін, які потім увійдуть як розділи його кваліфікаційну роботу.

2) Участь студентів у творчій діяльності.

Це може бути участь у науково-дослідницькій, дослідно-конструкторській або методичній роботі, що проводиться на тій чи іншій кафедрі.

Важливим мотиваційним фактором є інтенсивна педагогіка. Вона передбачає впровадження в навчальний процес активних методів, насамперед, ігрового тренінгу, в основі якого лежать інноваційні та організаційно-діяльнісні ігри. У таких іграх відбувається перехід від односторонніх приватних знань до багатосторонніх знань про об'єкт, його моделювання з виділенням провідних суперечностей, а не просто придбання навичок прийняття рішення. Першим кроком у такому підході є ділові або ситуаційні форми занять, у тому числі з використанням ЕОМ.

3) Участь в олімпіадах з навчальних дисциплін, конкурсах науково-дослідницьких або прикладних робіт і т. ін.

Використання мотивуючих факторів контролю знань (накопичувані оцінки, заліки, рейтинг, тести, нестандартні екзаменаційні процедури). Ці фактори за певних умов можуть викликати прагнення до змагальності, що саме по собі є сильним мотиваційним фактором самовдосконалення студента.

Заохочення студентів за успіхи у навчанні і творчої діяльності (стипендії, преміювання, заохочувальні бали) і санкції за погане навчання. Наприклад, за роботу, здану раніше терміну, можна проставляти підвищену оцінку, а в іншому випадку її знижувати.

4) Індивідуалізація завдань, виконуваних як в аудиторії, так і поза нею, постійне оновлення.

Мотиваційним фактором в інтенсивній навчальній роботі і, в першу чергу, самостійній, є особистість викладача. Викладач може бути прикладом для студента як професіонал, як творча особистість. Викладач може і повинен допомогти студенту розкрити свій творчий потенціал, визначити перспективи свого внутрішнього зростання.

Мотивація самостійної навчальної діяльності може бути посилена при використанні такої форми організації навчального процесу, як циклове навчання ("метод занурення"). Цей метод дозволяє інтенсифікувати вивчення матеріалу, тому що скорочення інтервалу між заняттями за тією або іншою дисципліною вимагає постійної уваги до змісту курсу та зменшує ступінь забування. Різновидом цього виду занять є проведення багатогодинного практичного заняття, що охоплює кілька тем курсу, спрямованого на вирішення наскрізних завдань.

4. Організація і форми самостійної роботи студентів

Головне в стратегічній лінії організації СРС вузу полягає не в оптимізації її окремих видів, а у створенні умов високої активності, самостійності і відповідальності студентів в аудиторії і поза нею в ході всіх видів навчальної діяльності. Найпростіший шлях – зменшення числа аудиторних занять на користь СРС – не вирішує проблеми підвищення або навіть збереження на

колишньому рівні якості освіти, бо зниження обсягів аудиторної роботи зовсім не обов'язково супроводжується реальним збільшенням СРС, яка може бути реалізована в пасивному варіанті. У стандартах вищої професійної освіти на позааудиторну роботу відводиться не менше половини бюджету часу студента. Цей час повністю може бути використано на СРС. Крім того, більша частина часу, що відводиться на аудиторні заняття, так само включає СРС. Таким чином, часу на самостійну роботу в навчальному процесі цілком достатньо, питання в тому, яким чином ефективніше використовувати цей час.

У загальному випадку можливі два основних напрями побудови навчального процесу на основі СРС:

- 1) Збільшення ролі СРС в процесі аудиторних занять, реалізація якого вимагає від викладачів розробки методів і форм організації аудиторних занять, здатних забезпечити високий рівень самостійності студентів і поліпшення якості підготовки;
- 2) Підвищення активності студентів за усіма напрямами СРС у позааудиторний час. Підвищення активності студентів при роботі у позааудиторний час пов'язане з низкою труднощів: в першу чергу, – це неготовність до нього як більшості студентів, так і викладачів, причому і в професійному і в психологічному плані; по-друге – існуюче інформаційне забезпечення навчального процесу недостатньо для ефективної організації СРС.

Основне завдання організації СРС полягає у створенні психолого-дидактичних умов розвитку інтелектуальної ініціативи і мислення на заняттях будь-якої форми.

Основним принципом організації СРС має стати переведення всіх студентів на індивідуальну роботу з переходом від формального виконання певних завдань при пасивній ролі студента до пізнавальної активності з формуванням власної думки при вирішенні поставлених проблемних питань і завдань.

Мета СРС – навчити студента свідомо і самостійно працювати спочатку з навчальним матеріалом, потім з науковою інформацією, закласти основи самоорганізації і самовиховання з тим, щоб прищепити вміння надалі постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Вирішальна роль в організації СРС належить викладачу, який повинен працювати не зі студентом "взагалі", а з конкретною особою, з її сильними і слабкими сторонами, індивідуальними здібностями і схильностями. Завдання викладача – бачити і розвивати найкращі якості студента як майбутнього фахівця високої кваліфікації.

При вивченні кожної дисципліни організація СРС повинна представляти єдність трьох взаємопов'язаних форм:

- 1) позааудиторна;
- 2) аудиторна, здійснювана під безпосереднім керівництвом викладача;
- 3) творча, у т.ч. науково-дослідницька робота.

При самостійній діяльності студентів внутрішній процес засвоєння знань складається з таких ланок:

- сприймання;
- усвідомлення і розуміння;
- узагальнення;
- закріплення;
- застосування на практиці.

У практиці викладання економічних дисциплін застосовуються різні форми СРС: робота з підручником, реферування проблемних ситуацій, робота з конспектом-схемою, аналіз виробничих ситуацій, виконання індивідуальних завдань (реферати), побудова “дерева проблем” і “дерева цілей”, самоперевірка з програмованого контролю, розв’язування задач, складання завдань з теми, колоквиум, виступ з рефератом на лекції або семінарі, проведення проблемних семінарів, заняття у виробничих умовах, робота з ЕОМ, участь у навчально-виробничій грі.

Студенту бажано надавати право вибору теми і навіть керівника роботи; виконання домашніх завдань різноманітного характеру. Індивідуальне завдання може отримувати як кожен студент, так і частина студентів групи: виконання курсових робіт; підготовка до участі у науково-теоретичних конференціях, оглядах, олімпіадах та ін.

Щоб розвивати позитивне відношення студентів до позааудиторної СРС, слід на кожному етапі роз’яснювати цілі роботи, контролювати розуміння цих цілей студентами, поступово формуючи у них уміння самостійної постановки завдання та вибору мети. Аудиторна СРС може реалізовуватися при проведенні практичних занять, семінарів, виконанні лабораторного практикуму, під час читання лекцій. При читанні лекційного курсу безпосередньо в аудиторії необхідно контролювати засвоєння матеріалу основною масою студентів шляхом проведення експрес-опитувань за конкретними темами, тестового контролю знань, опитування студентів у формі гри "Що? Де? Коли?" тощо. На практичних і семінарських заняттях різні види СРС дозволяють зробити процес навчання більш цікавим і підняти активність значної частини студентів у групі. На практичних заняттях з економічних дисциплін потрібно не менше однієї години з двох (50% часу) відводити на самостійне рішення завдань.

Практичні заняття доцільно будувати наступним чином:

1. **Вступне слово викладача** (мета заняття, основні питання, які мають бути розглянутими).
2. **Побіжне опитування.**

3. *Розв'язування однієї-двох типових задач біля дошки.*
4. *Самостійне розв'язування задач.*
5. *Розбір типових помилок при розв'язуванні* (в кінці поточного заняття або на початку наступного).

Для проведення занять необхідно мати великий банк задач для самостійного розв'язування, причому ці задачі можуть бути диференційовані за ступенем складності. Залежно від дисципліни або від її розділу можна використовувати два шляхи:

- 1) давати певну кількість задач однакової складності для самостійного розв'язання, а оцінку ставити за кількість розв'язаних за певний час задач;
- 2) видавати задачі різної складності й оцінку ставити за складності розв'язаних задач.

За результатами самостійного розв'язання задач слід виставляти з кожного заняття оцінку. Оцінку попередньої підготовки студента до практичного заняття може бути зроблено шляхом експрес-тестування (тестові завдання закритої форми) протягом 5, максимум – 10 хвилин. Таким чином, при інтенсивній роботі можна на кожному занятті кожному студенту поставити принаймні дві оцінки. За матеріалами модуля або розділу доцільно видавати студенту домашнє завдання і на останньому практичному занятті за розділом чи модулем підвести підсумки його вивчення (наприклад, провести контрольну роботу в цілому за модулем), обговорити оцінки кожного студента, видати додаткові задачі тим студентам, які бажають підвищити оцінку. Результати виконання цих задач підвищують оцінку вже в кінці семестру, на заліковому тижні, тобто рейтингова оцінка на початок семестру ставиться лише за поточної роботи, а рейтингова оцінка на кінець залікового тижня враховує всі додаткові види робіт.

З різних форм СРС на практичних заняттях старших курсів щонайкраще підходять "ділові гри". Тематика гри може бути пов'язана з конкретними виробничими проблемами або носити прикладний характер, включати завдання ситуаційного моделювання з актуальних проблем і т. ін. Мета ділової гри – в імітаційних умовах дати студенту можливість розробляти і приймати рішення.

При проведенні семінарів і практичних занять студенти можуть виконувати СРС як індивідуально, так і малими групами (творчими бригадами), кожна з яких розробляє свій проект (завдання). Виконаний проект (рішення проблемного завдання) потім рецензується іншою бригадою за круговою системою. Публічне обговорення і захист свого варіанта підвищують роль СРС і підсилюють прагнення до її якісного виконання. Дана система організації практичних занять дозволяє вводити в завдання науково-дослідницькі елементи, спрощувати або ускладнювати завдання.

Активність роботи студентів на звичайних практичних заняттях може бути посилена введенням нової форми СРС, сутність якої полягає в тому, що на кожне заняття студент отримує своє індивідуальне завдання (варіант), при

цьому його умова для всіх студентів однакова, а вихідні дані різні. Перед початком виконання завдання викладач дає лише загальні методичні вказівки (загальний порядок вирішення, точність та одиниці вимірювання величин, доступні довідкові матеріали і т. ін.).

Виконання СРС на заняттях з перевіркою результатів викладачем привчає студентів раціонально виконувати економічні розрахунки, користуватися обчислювальними засобами і довідковими даними. Досліджуваний матеріал засвоюється більш глибоко, у студентів змінюється ставлення до лекцій, тому що без розуміння теорії предмета, без хорошого конспекту важко розраховувати на успіх у розв'язанні задачі. Це покращує відвідуваність як практичних, так і лекційних занять.

Інша форма СРС на практичних заняттях може полягати у самостійному вивченні принципів схем, макетів, програм тощо, які викладач роздає студентам разом з контрольними питаннями, на які студент повинен відповісти протягом заняття.

Виконання лабораторного практикуму, як і інші види навчальної діяльності, містить багато можливостей застосування активних методів навчання та організації СРС на основі індивідуального підходу. При проведенні лабораторного практикуму необхідно створити умови для максимально самостійного виконання лабораторних робіт, для чого необхідно:

- провести експрес-опитування (усно або в тестовій формі) з теоретичного матеріалу, необхідного для виконання роботи (з оцінкою);
- перевірити плани виконання лабораторних робіт, підготовлених студентом вдома (з оцінкою);
- оцінити роботу студента в лабораторії й отримані дані (оцінка);
- перевірити і виставити оцінку за звіт.

Будь-яка лабораторна робота повинна включати глибоке самостійне опрацювання теоретичного матеріалу, вивчення методів проведення та планування експерименту, освоєння вимірювальних засобів, обробку та інтерпретацію експериментальних даних. При цьому частина робіт може не носити обов'язковий характер, а виконуватися в рамках самостійної роботи з курсу. До низки робіт доцільно включити розділи з додатковими елементами наукових досліджень, які вимагають поглибленого самостійного опрацювання теоретичного матеріалу.

5. Методичне забезпечення та контроль самостійної роботи

Розробка комплексу методичного забезпечення навчального процесу є найважливішою умовою ефективності СРС.

До такого комплексу слід віднести: тексти лекцій, навчальні і методичні посібники, лабораторні практикуми, банки завдань і задач, сформульованих на

основі реальних даних, банк розрахункових, моделюючих, тренажерних програм і програм для самоконтролю, автоматизовані навчальні та контролюючі системи, інформаційні бази дисципліни або групи споріднених дисциплін та ін.

Це дозволить організувати проблемне навчання, в якому студент є рівноправним учасником навчального процесу.

Результативність СРС визначається наявністю активних методів її контролю.

Існують наступні види контролю СРС:

- вхідний контроль знань і вмінь студентів на початку вивчення чергової дисципліни;
- поточний контроль, тобто регулярне відстеження рівня засвоєння матеріалу на лекціях, практичних і лабораторних заняттях;
- проміжний контроль по закінченні вивчення розділу або модуля курсу;
- самоконтроль, здійснюваний студентом в процесі вивчення дисципліни при підготовці до контрольних заходів;
- підсумковий контроль з дисципліни у вигляді заліку або іспиту;
- контроль залишкових знань і вмінь через певний час після завершення вивчення дисципліни.

В останні роки поряд з традиційними формами контролю – колоквіумами, заліками, іспитами досить широко впроваджуються нові методи, тобто організація СРС проводиться на основі сучасних освітніх технологій. У якості такої технології у сучасній практиці вищої професійної освіти часто розглядається рейтингова система навчання, що дозволяє студенту і викладачу виступати у вигляді суб'єктів освітньої діяльності, тобто бути партнерами.

Рейтингова система навчання припускає багатобальне оцінювання студентів, але це не простий перехід від п'ятибальної шкали, а можливість об'єктивно відобразити в балах розширення діапазону оцінювання індивідуальних здібностей студентів, їх зусиль, витрачених на виконання того або іншого виду СРС. Існує великий простір для створення блоку диференційованих індивідуальних завдань, кожне з яких має свою „ціну”. Правильно організована технологія рейтингового навчання дозволяє з самого початку розпочати від п'ятибальної системи оцінювання і прийти до неї лише при підведенні підсумків, коли зароблені студентами бали переводяться у звичні оцінки (відмінно, добре, задовільно, незадовільно). Крім того, до системи рейтингової оцінки включаються додаткові заохочувальні бали за оригінальність, новизну підходів до виконання завдань для СРС або вирішення наукових проблем. У студента є можливість підвищити навчальний рейтинг шляхом участі у позааудиторній роботі (участь в олімпіадах, конференціях; виконання індивідуальних творчих завдань, рефератів; участь у роботі наукового гуртка тощо). При цьому студенти, які не поспішають здавати роботу вчасно, можуть отримати і негативні бали. Разом з тим, заохочується більш швидке проходження програми окремими студентами. Наприклад, якщо він готовий

здавати залік або писати самостійну роботу раніше групи, можна додати йому додаткові бали.

Рейтингова система – це регулярне відслідковування якості засвоєння знань вмінь в навчальному процесі виконання планового обсягу СРС.

Ведення багатобальної системи оцінювання дозволяє, з одного боку, відобразити в бальному діапазоні індивідуальні особливості студентів, а з іншого, об'єктивно оцінити в балах зусилля студентів, витрачені на виконання окремих видів робіт. Так, кожен вид навчальної діяльності отримує свою „ціну”. Виходить, що вартість роботи, виконаної студентом бездоганно, є кількісною мірою якості його навченості з тієї сукупності вивченого ним навчального матеріалу, яка була необхідна для успішного виконання завдання.

Розроблена шкала перекладу рейтингу з дисципліни у підсумкову п'ятибальну оцінку доступна, легко підраховується як викладачем, так і студентом:

- 95%-100% максимальної суми балів оцінка "відмінно";
- 80%-94% оцінку "добре";
- 60%-79% "задовільно";
- 59% і менше від максимальної суми "незадовільно".

При використанні рейтингової системи:

– основний акцент робиться на організацію активних видів навчальної діяльності, активність студентів виходить на творче усвідомлення запропонованих завдань;

– у взаєминах викладача зі студентами є співпраця, існує психологічна і практична готовність викладача до факту індивідуальності "Я-концепції" кожного студента;

– передбачається різноманітність стимулюючих, емоційно-регулюючих, спрямовуючих і організуючих прийомів втручання (при необхідності) викладача у СРС;

– викладач виступає в ролі педагога-менеджера і режисера навчання, готового запропонувати студентам мінімально необхідний комплект засобів навчання, а не тільки передає навчальну інформацію; студент виступає в якості суб'єкта діяльності разом з викладачем, а розвиток його індивідуальності виступає як одна з головних освітніх цілей;

– навчальна інформація використовується як засіб організації навчальної діяльності, а не як мета навчання.

Рейтингова система навчання забезпечує найбільшу інформаційну, процесуальну і творчу продуктивність самостійної пізнавальної діяльності

студентів за умови її реалізації через технології особистісно-орієнтованого навчання (проблемні, діалогові, дискусійні, евристичні, ігрові та інші освітні технології). Більшість студентів позитивно ставляться до такої системи відстеження результатів їх підготовки, відзначаючи, що рейтингова система навчання сприяє рівномірному розподілу сил протягом семестру, покращує засвоєння навчальної інформації, забезпечує систематичну роботу без „авралів” під час сесії. Значна кількість різноманітних завдань, що пропонуються для самостійної опрацювання, і різні шкали оцінювання дозволяють студенту стежити за своїми успіхами, і при бажанні у нього завжди є можливість поліпшити свій рейтинг (за рахунок виконання додаткових видів СРС), не чекаючи іспиту. Аналізуючи підсумки досвіду впровадження рейтингової системи у деяких вузах нашої країни, можна зазначити, що організація процесу навчання у рамках рейтингової системи навчання з використанням різноманітних видів СРС дозволяє отримати більш високі результати у навчанні студентів порівняно з традиційною вузівською системою навчання.

Використання рейтингової системи дозволяє домогтися більш ритмічної роботи студента протягом семестру, а також активізує пізнавальну діяльність студентів шляхом стимулювання творчої активності. Уведення рейтингу може викликати збільшення навантаження викладачів за рахунок додаткової роботи зі структурування змісту дисциплін, розробки завдань різного рівня складності тощо. Але така робота дозволяє викладачеві розкрити свої педагогічні можливості втілити власні ідеї удосконалення навчального процесу.

Корисним є тестовий контроль знань і вмінь студентів, який відрізняється об'єктивністю, економить час викладача, значною мірою звільняє його від рутинної роботи, дозволяє зосередитися на творчій частині викладання, має високий ступінь диференціації випробуваних за рівнем знань і вмінь і надто ефективний при реалізації рейтингових систем, дає можливість значно індивідуалізувати процес навчання шляхом підбору індивідуальних завдань для практичних занять, індивідуальної та самостійної роботи, дозволяє прогнозувати темпи і результативність навчання кожного студента. Тестування допомагає викладачу виявити структуру знань студентів і, на цій основі переоцінити методичні підходи до навчання за дисципліною, індивідуалізувати процес навчання. Вельми ефективно використання тестів безпосередньо в процесі навчання, при СРС. У цьому випадку студент сам перевіряє свої знання. Не відповівши відразу на тестове завдання, студент отримує підказку, роз'яснювальну логіку завдання і виконує його вдруге.

Слід зазначити, що все ширше проникають у навчальний процес автоматизовані навчальні та навчально-контролюючі системи, які дозволяють студенту самостійно вивчати ту або іншу дисципліну й одночасно контролювати рівень засвоєння матеріалу.

На закінчення відзначимо, що конкретні шляхи і форми організації СРС з урахуванням курсу навчання, рівня підготовки студентів та інших факторів визначаються в процесі творчої діяльності викладача, тому ці рекомендації не

претендують на універсальність. Їх мета – допомогти викладачеві сформувати свою творчу систему організації самостійної роботи.

План семінарського заняття:

1. Значення СРС для навчального процесу.
2. СРС як поняття, її види та шляхи реалізації.
3. Мотивуючі фактори СРС.
4. Організація і форми СРС.
5. Види контролю СРС.

Контрольні питання та завдання:

1. Яку роль виконує СРС у навчальному процесі?
2. Визначте поняття „СРС”. Які її види вам відомі?
3. Назвіть шляхи реалізації СРС. Дайте їм характеристику.
4. Які фактори активізації СРС вам відомі?
5. Чи покращить активність студентів зменшення кількості аудиторних занять на користь СРС? Якщо так, то чому? Якщо ні, то чому?
6. Охарактеризуйте основні напрями побудови навчального процесу на основі СРС.
7. Назвіть завдання, принципи організації та мету СРС.
8. Які форми організації СРС ви знаєте? Наведіть приклади. Які форми СРС застосовують у практиці викладання економічних дисциплін?
9. Яким чином доцільніше будувати семінари і практичні заняття для активізації СРС?
10. Яким чином доцільніше будувати лабораторні заняття для активізації
11. СРС?
12. Яка роль ділових ігор в процесі активізації СРС?
13. Що відносять до комплексу методичного забезпечення СРС?
14. Визначте види контролю СРС?
15. У чому переваги рейтингової системи навчання як форми контролю СРС перед традиційними її формами?
16. Яка роль тестового контролю знань і вмінь за СРС?

Тест для перевірки здобутих знань за темою:
«Сутність і місце у навчальному процесі самостійної роботи студентів»

1. СРС у точному змісті – це...

- а) різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або поза ними за завданням викладача, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі;
- б) будь-яка діяльність, пов'язана з вихованням мислення майбутнього професіонала.

2. Які ще шляхи реалізації СРС Вам відомі?

- а) безпосередньо в процесі аудиторних занять;
- б) в контакті з викладачем поза рамками розкладу;

3. Який вид СРС відповідно до дидактичної мети не названо?

- а) підготовча;
- б) тренувальна;
- в) узагальнюючо-повторювальна;

4. Чи є особистість викладача мотиваційним фактором СРС?

- а) так;
- б) ні.

5. Найсильніший мотивуючий фактор СРС – це...

- а) корисність виконуваної роботи;
- б) підготовка до подальшої ефективної професійної діяльності;
- в) заохочення студентів за успіхи у навчанні і творчої діяльності.

6. Який з двох основних напрямів побудови навчального процесу на основі СРС пов'язаний з низкою труднощів як у професійному, так і психологічному планах?

- а) підвищення активності студентів за усіма напрямками СРС у позааудиторний час;

б) збільшення ролі СРС у процесі аудиторних занять.

7. Основне завдання організації СРС полягає у...

а) створенні психолого-дидактичних умов розвитку інтелектуальної ініціативи і мислення на заняттях будь-якої форми;

б) переведенні всіх студентів на індивідуальну роботу з переходом від формального виконання завдань при пасивній ролі студента до пізнавальної активності з формуванням власної думки при розв'язанні поставлених завдань.

8. Яка ланка закінчує внутрішній процес засвоєння знань при самотійній діяльності студентів?

а) сприймання;

б) усвідомлення і розуміння;

в) узагальнення;

г) закріплення;

9. Які з форм СРС щонайкраще підходять на практичних заняттях старших курсів?

а) ділові ігри;

б) лабораторні заняття;

в) семінари;

г) звичайні практичні заняття.

10. Які види контролю СРС не названі?

а) вхідний контроль знань і умінь;

б) поточний контроль;

в) проміжний контроль;

г) самоконтроль;

Лекція 10

Місце і роль виробничої практики у процесі підготовки висококваліфікованого спеціаліста

План:

1. Виробнича практика: завдання, організація і керівництво
2. Зміст і порядок проведення виробничої практики
3. Оформлення звіту і підбиття підсумків виробничої практики
4. Види виробничої практики студентів вузу

1. Виробнича практика: завдання, організація і керівництво.

Виробнича практика – найважливіша частина навчального процесу з підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Завданням виробничої практики є закріплення теоретичних знань, здобутих в процесі навчання у вузі, на основі глибокого вивчення досвіду роботи одного з підприємств, установ чи організацій, на яких здійснюється проходження студентами практики.

З цією метою студент на практиці, залежно від профілю обраної у вузі спеціальності, вивчає:

- технологію, економіку, організацію й управління виробництвом підприємства;
- досвід роботи шкіл, клінік, установ культури;
- новітнє діюче обладнання, апаратуру, обчислювальну техніку, контрольні-вимірні прилади й інструменти, обладнання лабораторій, клінік, навчальних закладів та інших установ;
- розроблені на підприємстві заходи з підвищення продуктивності праці;
- дослідження, що здійснюються на підприємстві у сфері організації, фізіології, психології, охорони та гігієни праці.

Відповідальність за організацію і проведення практики несуть ректори вузів. Навчально-методичне керівництво практикою виконують кафедри, керівники яких відповідають за виконання навчальних планів і програм щодо виробничого навчання студентів та програми якості проведення практики.

Для керівництва практикою на місцях кафедри виділяють найбільш досвідчених професорів, доцентів і викладачів, які добре знають виробництво. Керівники практики, які виділяються кафедрами, повинні керувати практикою безпосередньо на підприємствах, у закладах і організаціях, знайомити студентів з виробничо-економічною діяльністю підприємств, закладів і організацій, інструктувати з техніки безпеки, охорони праці, надавати консультації з питань виробництва і виконання індивідуальних завдань, розглядати звіти про висновки практики студентів та надавати відгуки про роботу кожного з них.

Студенти при проходженні практики зобов'язані: Повністю виконувати завдання, передбачені програмою практики.

Підпорядковуватися діючим на підприємстві, в установі, організації правилам внутрішнього розпорядку.

Активно брати участь у громадському житті колективу підприємства, організації, установи.

Нести відповідальність за виконану роботу та її результати.

Щоденно вести записи у щоденнику із зазначенням характеру, змісту і порядку виконання роботи.

Своєчасно, у відповідності з графіком, здати звіт з практики.

На студентів, працюючих у період виробничої практики на оплачуваних посадах, заводиться трудова книжка, де робиться відповідний запис (чи робиться запис до існуючої у студента трудової книжки).

З моменту зарахування студента на оплачувані робочі місця і посади у період практики на них розповсюджуються загальне трудове законодавство, правила охорони праці і внутрішнього розпорядку. На студентів, не зарахованих на робоче місце, також розповсюджуються вимоги охорони праці і режиму робочого дня, діючі на даному підприємстві.

2. Зміст і порядок проведення виробничої практики

З прибуттям на місце проходження практики, студент разом з керівником практики підприємства складає календарний план проходження виробничої практики. При складанні плану слід керуватися наявною програмою.

Структуру виробничої практики можна представити наступним чином:

Знайомство з підприємством і складання календарного плану на весь період – 1 день.

Стажування на посаді (наприклад, менеджера по кадрах: вивчення групової поведінки робітників, «комунікативного простору», кадрового і діловодного забезпечення системи управління персоналом, інформаційного і технологічного забезпечення системи управління персоналом, планування роботи персоналом в організації, оцінка результатів діяльності в організації) – 5днів;

Робота на штатній посаді або дублера (вивчення керованості поведінкою в організації, ринкових орієнтацій персоналу, управління поведінкою клієнтури, маркетингового поведінкового середовища, організаційних можливостей управління, організації виконання завдань, оцінки кінцевих результатів) – 17 днів.

Робота над завершенням звіту з виробничої практики – 2 дні.

Перш за все, студент-практикант знайомиться з організаційно-виробничою структурою підприємства, вивчає його статут, правила внутрішнього розпорядку, перспективні плани і річні звіти, складає детальний календарний план роботи. В плані повинна бути відображена виробнича і громадська робота студента, збирання та оброблення матеріалів, необхідних для написання звіту з практики, курсової роботи з менеджменту. Всі розділи програми студент виконує протягом всієї практики.

Звіт повинен бути представлений студентом на перевірку керівнику практики від підприємства, підписаний і завірений печаткою.

3. Оформлення звіту і підбиття підсумків виробничої практики

Результати виробничої практики оформлюються у вигляді звіту. При написанні звіту про виробничу практику рекомендується дотримуватись наступного плану:

- ВСТУП (1-2 сторінки).
- РОЗДІЛ 1 – організаційно-економічна характеристика підприємства (10-12 сторінок).
- РОЗДІЛ 2 – постановка організації управління на підприємстві (15-20 сторінок).
- РОЗДІЛ 3 – поставлені задачі, зміст і результати науково-дослідницької роботи студента (10-15 сторінок).
- ВИСНОВКИ та ПРОПОЗИЦІЇ (2-3 сторінки).
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

У 1-му розділі звіту викладаються:

- місцезнаходження підприємства (організації);
- розміри підприємства, його спеціалізація;
- організаційна структура та структура управління;
- наявність і характеристика трудових ресурсів, забезпеченість засобами виробництва;
- собівартість продукції, продуктивність праці, рівень рентабельності виробництва;
- аналіз проводиться за останні три роки з використанням даних річних звітів, виробничо-фінансових планів, первинного обліку і звітності.

У 2-му розділі розглядаються результати організації управління виробництвом, наприклад:

- характеристика елементів організації та процесу управління;
- організація діяльності кадрових служб;
- організація роботи менеджера;
- напрям раціональної організації управлінської праці;

– умови ефективності управлінських рішень.

У 3-му розділі описуються поставлені задачі, зміст і результати науково-дослідницької роботи студента, виконаної ним за період практики.

В заключній частині звіту студенту необхідно у стислій формі сформулювати основні висновки, зробити конкретні пропозиції щодо покращення роботи підприємства.

Звіт повинен бути добре відредагований та ілюстрований графіками, діаграмами і схемами.

До звіту студент повинен додати:

- календарний план проходження виробничої практики;
- щоденник виробничої практики;
- характеристику виробничої та суспільної діяльності студента;
- форми аналізу роботи внутрішньогосподарських підрозділів основних і допоміжних виробництв;
- фотохронометражі спостережень, анкети соціологічних опитувань та інші матеріали у відповідності з індивідуальними завданнями кафедри.

Характеристика та щоденник повинні бути підписані керівником підприємства та затверджені печаткою.

Звіт про виробничу практику зі щоденником і характеристикою студент подає на кафедру у тижневий термін після повернення з практики. Протягом двох тижнів після закінчення виробничої практики студенти захищають звіт з диференційованою оцінкою. Для захисту звіту з виробничої практики завідуючим кафедрою призначається комісія у складі 2-3 осіб. До складу комісії можуть бути включені представники інших кафедр.

При оцінці роботи студента під час виробничої практики комісією приймається до уваги:

- характеристика керівника практики від підприємства;
- діяльність студента у період практики (ступінь повноти виконання програми, оволодіння основними професійними навиками з організації

управління, маркетингу, управління персоналом, інноваційного менеджменту, аналізу господарської діяльності);

- зміст та якість оформлення звіту, повнота записів у щоденнику;
- якість доповіді та відповіді студента на запитання під час захисту звіту.

Студенти, які не виконали програму виробничої практики, отримали негативний відгук про роботу або незадовільну оцінку при захисті звіту, повторно направляються на практику або відраховуються з вузу.

4. Види виробничої практики студентів вузу

Виробнича практика студентів, як найважливіша частина підготовки висококваліфікованих спеціалістів, проходить на передових підприємствах, в установах та організаціях різних галузей економіки, культури, охорони здоров'я, торгівлі, державного управління.

На молодших курсах, як правило, організується навчальна практика в навчальних майстернях, лабораторіях, дослідних господарствах, клініках та інших навчально-допоміжних закладах вищих навчальних установ, у школах, установах культури, а також у вигляді навчально-ознайомчої практики на підприємствах, в установах та організаціях.

Питання організації і проходження усіх видів практики студентами різних спеціальностей навчання у вузах України розглядаються у Положенні про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки від 05.04.1993 р. за № 93. До вищих навчальних закладів в даному випадку відносять: технікуми, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети та ін.

Перелік видів практики для кожної спеціальності, їх форми, тривалість і терміни проведення суворо індивідуальні, тому що установлюються навчальними закладами та визначаються в їхніх навчальних планах.

Залежно від конкретної спеціальності студента практика може бути:

- навчальна;
- технологічна;

- конструкторська;
- педагогічна;
- економічна;
- науково-дослідна;
- переддипломна;
- інші.

Проводиться практика на так названих базах практики, в якості яких можуть використовуватися навчально-виробничі та наукові підрозділи вузів, навчально-виховні заклади, професійно-технічні училища, підприємства.

Наприклад, галузеві міністерства та відомства, які мають у своєму підпорядкуванні вузи, за домовленістю з Міністерством освіти, науки, молоді і спорту України можуть закріплювати за вузами підприємства (на термін до 5 років). У тому випадку, коли набір студентів на конкретну спеціальність проходить на основі державних замовлень на підготовку спеціалістів, перелік баз практики мають надавати органи, що формували замовлення на спеціалістів. Якщо ж студенти навчаються у вузі на основі цільового договору, укладеного таким вузом з підприємством, база практики передбачається у договорі. Найчастіше вузи власними силами формують бази практики для студентів. Крім того, студенти можуть самостійно підбирати для себе місце проходження практики і пропонувати його для використання. Таким чином, практично будь-яке підприємство може стати своєрідною «кузнею кадрів майбутнього».

Після того, як база практики буде обрана, вузи укладають з нею договір на проходження практики, форма якого наведена у вищевказаному Положенні.

За низкою спеціальностей організується переддипломна практика, зміст якої визначається темою дипломної роботи. В період переддипломної практики студент зобов'язаний зібрати фактичний матеріал про виробничу діяльність підприємства, установи чи організації, що має бути використаний під час розробки дипломної роботи. Студенти-заочники на останніх курсах

можуть бути за необхідності направлені в установленому порядку на місячну переддипломну практику для ознайомлення безпосередньо на виробництві з роботою за обраною спеціальністю та підготовки відповідних матеріалів для дипломної роботи.

План семінарського заняття:

1. Задачі, організація та керівництво виробничою практикою.
2. Структурний зміст виробничої практики.
3. Порядок оформлення звіту з виробничої практики.
4. Види і законодавче забезпечення виробничої практики студентів.

Контрольні питання та завдання:

1. У чому полягає завдання виробничої практики? Що вивчає студент для досягнення основної мети виробничої практики?
2. Як здійснюється навчально-методичне керівництво виробничою практикою студентів?
3. Наведіть структуру виробничої практики.
4. Якого плану слід дотримуватись при складанні звіту з виробничої практики?
5. Які додаткові документи додаються до звіту з виробничої практики? Які вимоги пред'являє комісія під час оцінювання виробничої практики до студента?
6. Назвіть відомі Вам види виробничої практики студентів вузу.
7. Яким законодавчим документом регламентується проходження практики студентами вузів України?
8. Які господарюючі суб'єкти можуть використовуватися як бази практики?

Тест для перевірки здобутих знань за темою:

1. Виробнича практика є:

- а) складовою частиною навчального процесу з підготовки висококваліфікованих спеціалістів;
- б) незалежною від навчального процесу частиною підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

2. Яке завдання виконує виробнича практика?

- а) закріплення теоретичних знань;
- б) отримання практичних навиків;
- в) обидві відповіді вірні.

3. Які з перелічених напрямів вивчення досвіду роботи підприємства є визначальними за проходження виробничої практики студентами економічних спеціальностей?

- а) технологія, економіка, організація й управління виробництвом;
- б) новітнє діюче обладнання, апаратура, обчислювальна техніка, контрольно-вимірювальні прилади, обладнання лабораторій;
- в) заходи з підвищення продуктивності праці;
- г) дослідження у сфері фізіології, психології, охорони та гігієни праці.

4. Хто несе відповідальність за організацію та проходження практики?

- а) ректори вищих навчальних закладів;
- б) відповідні кафедри вузів.

5. Чи розповсюджуються загальне трудове законодавство, правила охорони праці і внутрішнього розпорядку на студентів під час проходження ними виробничої практики на підприємстві?

- а) так;
- б) ні.

6. Який зі структурних елементів виробничої практики є найбільш вагомим з Вашої точки зору?

- а) знайомство з підприємством;
- б) стажування;
- в) робота на штатній посаді або дублером;
- г) робота над звітом з виробничої практики.

7. Який з елементів плану звіту з виробничої практики має містити організаційно-економічну характеристику підприємства?

- а) вступ;
- б) 1-й розділ;
- в) 2-й розділ;
- г) 3-й розділ;
- д) висновки та пропозиції.

8. Який ще документ повинен додати студент до звіту з виробничої практики?

- а) календарний план проходження виробничої практики;
- б) характеристику виробничої і суспільної діяльності студента;
- в) форми аналізу роботи структурних підрозділів виробництв;
- г) фотохронометражі спостережень, анкети соціологічних опитувань, інші матеріали відповідно до індивідуальних завдань кафедри;
- д) ?.

9. Які ще види виробничої практики Вам відомі?

- а) навчальна;
- б) технологічна;
- в) конструкторська;
- г) педагогічна;
- д) ?;

е) ?;

ж) ?.

10. В якому ще випадку студенти можуть бути повторно направлені на практику або навіть відраховані з вузу?

а) за невиконання програми виробничої практики;

б) за отримання негативного відгуку про роботу;

в) ?.

